

Research article

Examination of the Theme and Position of Inscriptions in the Decorations of Timurid Schools in Mashhad (Case Study: Dodar and Parizad Schools)

Mahboubeh Zamani ^(a), Saeed Ghasemi ^{(b)*}

a) Invited faculty member, Khorasan Institute of Higher Education, Mashhad (mahbubeh.zamani@khorasan.ac.ir)

b) PhD student, Architecture, Art and Architecture Department, Mashhad Branch, Islamic Azad University, Mashhad, Iran

Keywords

Inscription, Timurid schools, Mashhad, Dodar School, Parizad School

Citation

Zamani, Mahboubeh and Qasemi, Saeed. (2024). Examination of the theme and position of inscriptions in the decorations of Timurid era schools in Mashhad (Case study: Doodar and Parizad School). *Journal of Industrial Arts of Greater Khorasan*. 2 (5), 87-118.

Use your device to scan and read articles online

Abstract

The Timurid era is one of the most important and influential periods in the history of Iranian architecture. During this period, architecture and its related decorations evolved and set the pattern for later periods. Schools held an important position in this era, as it can be said that it was the golden age of Iranian schools. The Timurid schools in Khorasan include a limited number of schools, with two valuable schools of this era, Dodar and Parizad, located near the holy shrine of Imam Reza. Inscriptions have always been a decorative feature used in Islamic Iranian architecture, with valuable concepts hidden in their content. In addition to the content of the inscriptions, their relationship with their placement is also noteworthy. The aim of this research is to analyze the content used in the inscriptions of Timurid schools in Mashhad, as well as their placement. Field studies were conducted for documentation and reading of the inscriptions in the buildings, and a descriptive-analytical method was used for introducing, categorizing, and finding relationships among them. The results indicate that Dodar School has 33 inscriptions and Parizad School has 8 inscriptions in their decorations, with Quranic inscriptions having the largest share. Moreover, Thuluth script was the most used in calligraphy, and more use of mosaic tiles was observed. The placement of inscriptions is mainly in the entrances, iwans, and domes of the schools, with each placement showcasing a specific theme.

DOI: <https://doi.org/10.22034/hgj.2024.208918>

URL: https://hgj.imamreza.ac.ir/article_208918.html

©Authors retain the copyright and full publishing rights.

* Corresponding Authors: (saeedghasemi9271@mail.com)

Introduction

Architecture during the Timurid period in eastern Iran experienced significant progress. During this period, Khorasan, due to the presence of the shrine of Imam Reza and the Timurid rulers' attention to the Shia religion, had a special status. For this reason, it had more progress compared to other cities, and the Timurid rulers constructed numerous public buildings in Khorasan that were unparalleled in terms of grandeur and richness of decorations. In this period, decorations evolved, and all buildings were adorned. Among the decorations, inscriptions played an important role in conveying concepts and had a special place in Timurid architecture. Among the buildings of the Timurid era, schools were of great importance due to their focus on education. During this period, three schools, including Balasar, Dowdar, and Parizad, were built in Mashhad. Balasar School was destroyed due to the expansion of the shrine, but Parizad and Dowdar schools, which were reconstructed over the years, have remained to this day and are considered as some of the most magnificent schools of the Timurid period. These schools were built in a four-iwan and domed structure, with a central courtyard decorated with a combination of brickwork and various tile works and designs such as Salimi and Khatai. The overall structure of the schools is very similar, with only differences in the number of halls and rooms.

Materials and Methods

Given the importance of inscriptions in schools, the present research seeks to answer the following questions: What types of inscriptions are included in the decorations of Dowdar and Parizad schools? What themes and content do they include? And where are the inscriptions of schools placed in the architectural space

according to their content? To answer these questions, a descriptive-analytical and historical research method has been used. Data collection was done through historical sources and documents, field observations, and examination of inscriptions. Logical reasoning was used for data analysis. In this research, focusing on these two Timurid heritage schools, theoretical foundations of the research, conditions of Mashhad city during the Timurid period, architecture and decorations of the Timurid era, and the role of inscriptions in the decorations of this era were extracted and examined. Then, Dowdar and Parizad schools were analyzed in detail as research samples by the researchers. Examination and interpretation of inscriptions were conducted in person and in the field at the two schools. The inscriptions of the two schools were categorized, their types were mentioned, and their themes and placement were also discussed. Data collection was done through documentary and library studies, as well as field observations.

Discussion and Finding

Like other buildings of this era, the schools of Dudar and Parizad have magnificent decorations, with inscriptions being among the most prominent of these decorations. Compared to Parizad School, Dudar School has more decorations and inscriptions and is also larger in terms of area. The initial structures of Parizad and Dudar Schools were built during the Timurid era, but they were repaired and reconstructed during the Safavid era of Shah Suleiman. For this reason, in Dudar School, 5 out of 33 inscriptions and in Parizad School, 1 out of 8 inscriptions belong to the Safavid period. In the majority of inscriptions in these schools, Quranic inscriptions are predominant. Following that, inscriptions of the Beautiful Names of Allah and inscriptions

of Hadiths and historical events are more numerous. In Quranic inscriptions, Surahs Baqarah and Aal-e-Imran are most commonly used, with the theme of affirming faith in Allah's ownership of all the earth and heavens.

Conclusion

Textual inscriptions of the Beautiful Names of Allah and Quranic inscriptions have played a significant role in the decorations of Dudar and Parizad Schools. Surahs Baqarah, Aal-e-Imran, and Al-Fath are the most commonly used, while Surahs An-Naml, Ad-Duha, Al-Kahf, Al-Fajr, and At-Tin are used to a similar extent. Inscriptions of the Beautiful Names of Allah such as "Allah," "Muhammad (PBUH)," and "Ali (RA)" have been extensively used in the decorations of the schools. Additionally, phrases like "Hukm Allah," "Mulk Allah," "La ilaha illallah," and "Muhammad Rasulullah" have played a role in the main inscriptions. In Figure 1, the number and types of inscriptions in Dudar and Parizad Schools are categorized. Towards the end of the Ilkhanid period and the beginning of the Timurid era, the art of mosaic tilework with a long history became prominent. Therefore, most of the inscriptions in Dudar and Parizad Schools have been made of mosaic tiles. Apart from mosaic inscriptions, plaster inscriptions have also been abundant in these schools, but stone inscriptions are limited and only found in the entrance portal of Dudar School. This is because finding stone in the region of Khorasan was difficult. One of the most beautiful inscriptions in these schools is the seven-color painted inscription located in the western dome compartment. Furthermore, the seven-color inscription adds to the grandeur of the dome's facade. Regarding the type of script used in the inscriptions, it can be stated that Thuluth script, with Quranic and historical themes, has been

most commonly used in the inscriptions of the schools. Following that, Kufic and Kufic brick scripts have been the most widely used scripts, mainly employed on the facades of the schools and inside the iwans.

بررسی مضمون و موقعیت کتیبه‌ها در تزیینات مدارس دوره تیموریان مشهد (مطالعه موردی: مدرسه دودر و پریزاد)

محبوبه زمانی (الف)، سعید قاسمی (ب)*

الف) عضو هیأت علمی مدعو، موسسه آموزش عالی خراسان، مشهد
ب) دانشجوی دکتری، معماری، گروه هنر و معماری، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران

چکیده

دوره تیموریان یکی از مهم‌ترین و تأثیرگذارترین ادوار تاریخ معماری ایران است. در این دوران، معماری و تزیینات وابسته به آن تکامل یافت و الگوی دوران بعد قرار گرفت. مدارس در این دوره از جایگاه مهمی برخوردار است، چنانکه به بیانی، دوران طلایی مدارس ایرانی است. مدارس دوره تیموریان در خراسان تعداد محدودی را شامل می‌شود که دو مدرسه ارزشمند این دوران، دودر و پریزاد در جوار حرم مطهر رضوی است. کتیبه‌ها همواره از شاخصه‌های تزیینی مورد استفاده در معماری ایرانی اسلامی بوده که مفاهیم ارزشمندی در مضمون آن‌ها مستتر است. علاوه بر مضمون کتیبه‌ها، ارتباط آن‌ها با موقعیت قرارگیری نیز قابل تأمل است. هدف پژوهش حاضر بر آن است تا علاوه بر مضمون به‌کاررفته در کتیبه‌های مدارس تیموریان مشهد، موقعیت قرارگیری را نیز مورد تحلیل قرار گیرد. در فرآیند پژوهش، به‌منظور دستیابی به اهداف موردنظر از بررسی‌های میدانی برای مستندسازی و خوانش متون و مضمون کتیبه‌های موجود در بناها و از روش توصیفی-تحلیلی برای معرفی، دسته بندی و یافتن ارتباط آن‌ها استفاده شده است. نتایج حاکی از آن است که مدرسه دودر ۲۳ کتیبه و مدرسه پریزاد ۸ کتیبه در تزیینات خود دارند که کتیبه‌های قرآنی بیشترین سهم را دارا هستند. همچنین، خط ثلث در نگارش، بیشترین استفاده را داشته و از نوع کاشی معرق بیشتر بهره برده شده است. موقعیت قرارگیری کتیبه‌ها به ترتیب در ورودی‌ها، ایوان‌ها و گنبد‌های مدرسه است و هر موقعیت کتیبه مضمون خاصی را به نمایش می‌گذارد.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۸/۰۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۱۸

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۱/۰۱

شماره صفحات: ۱۱۸-۸۷

واژگان کلیدی:

کتیبه، مدارس تیموری، مشهد، مدرسه دودر، مدرسه پریزاد

استناد به مقاله:

زمانی، محبوبه و قاسمی، سعید. (۱۴۰۳). بررسی مضمون و موقعیت کتیبه‌ها در تزیینات مدارس دوران تیموری مشهد (مطالعه موردی: مدرسه دودر و پریزاد). هنرهای صنایع خراسان بزرگ، ۲ (۵)، ۸۷-۱۱۸.

از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید.

DOI: <https://doi.org/10.22034/hgj.2024.208918>

URL: https://hgj.imamreza.ac.ir/article_208918.html

©Authors retain the copyright and full publishing rights.

مقدمه

در زمان تیمور (۸۰۷-۷۲۶ق)، معماری در ماوراءالنهر و شرق به اوج خود رسید و مکتب هرات که نشانگر ریشه هنری این تمدن بود، به برجسته‌ترین کانون هنرپروری تبدیل گشت (Takestan, Roxboro, Golombek, & Menz, 2005: 29) و در سایه حمایت او و فرزندانش، هنرمندان ایرانی، کامیابی‌هایی فراوانی به دست آوردند و شاهکارها ساختند (Perice, 2007: 119). در دوره تیموری، خراسان اهمیت ویژه‌ای یافت. مشهد به دلیل وجود حرم امام رضا^(ع)، رشد روزافزون مکتب تشیع، ازدیاد زوار، موقعیت جغرافیایی و نزدیکی به هرات پایتخت شاهرخ میرزا و مسیر نیشابور-ماوراءالنهر که منتهی به سمرقند پایتخت تیمور می‌شد و اهمیت دادن حاکمان تیموری به مقبره امام هشتم شیعیان برای کسب مشروعیت، از دیگر شهرهای خراسان فزونی گرفت. به همین دلیل شهر مشهد در قرون نهم و دهم هجری قمری، پیشرفت قابل‌توجهی داشت (Salehi & Ferestade, 2018: 56). از همین روی، حاکمان تیموری دستور ساخت بناهای متعددی در این شهر دادند. آنان بناهای عام‌المنفعه‌ای همچون بازار، کاروانسرا، ضراب‌خانه، رباط، آرامگاه و یادبود، مسجد، مدارس و میل راهنما را برپا ساختند که تمامی بناها از معماری و تزیینات باشکوه و ارزشمندی برخوردار است.

در زمان حکومت تیموریان، معماری از نظر عظمت و بزرگی و از حیث غنای تزیینات به شکوه و شکوفایی بی‌سابقه‌ای دست‌یافت (Grube & Sheratto, 1997: 36). چنانکه الگوی معماری دوره‌های پس از خود گشت. در این دوران، تزیینات به تکامل رسیدند و تمامی بناها به ارزشمندترین تزیینات مزین گشتند. در میان تزیینات، کتیبه‌ها نقش مهمی جهت انتقال مفاهیم ایفا می‌کردند و جایگاه ویژه‌ای در معماری دوره تیموریان داشتند. محل قرارگیری کتیبه و دقت در انتخاب مضمون و متن آن، اهمیت ویژه‌ای در بیان و انتقال این مفاهیم از پیش اندیشیده داشت (Shayestefar, 2001: 73). هنرمندان دوره تیموریان کوشیده‌اند تا آثارشان از نظر شکل، تزیینات و رنگ بیشترین هماهنگی و تفاهم را با نیازهای روحی و جسمی انسان داشته باشد (Shayestefar, 2001: 57). بر این اساس، کتیبه‌ها

شاخصه تزیینات دوره تیموریان محسوب می‌شود که مضمون آن‌ها، نوع نگرش حاکم بر زمان خویش را نشان می‌دهد. یکی از مباحث مهم در رابطه با کتیبه‌های بناهای ارزشمند دوران تیموری، نحوه انتخاب مضامین و موقعیت قرارگیری آن‌ها در فضای معماری است که بیانگر مبانی دینی و اعتقادی آن زمان نیز است، اما این موضوع به این دلیل اهمیت می‌یابد که با وجود اینکه تاکنون مطالعات در خصوص کتیبه‌های دوره تیموریان به صورت مفهومی و ارزشی و به‌طور کلی در تمامی بناها صورت گرفته است، به صورت ساختاری بررسی نشده است. علاوه بر این، مطالعه‌ای به صورت اختصاصی درباره دو نمونه پژوهشی مدارس دودر و پریزاد موجود نیست. این مسئله، ضرورت بررسی ساختاری کتیبه‌ها از لحاظ موقعیت و مضمون در کنار مطالعات مفهومی در این زمینه را روشن می‌کند. همچنین، شناخت میراث ارزشمند و مکتوب نمودن ویژگی‌های معماری آن‌ها از مسائل مهم در زمینه حفظ و گسترش مبانی معماری ایرانی اسلامی است.

در میان بناهای دوره تیموریان، مدارس به دلیل توجه به علم، از اهمیت بالایی برخوردار بوده است. در دوران تیموری، در مشهد سه مدرسه بالاسر، دودر و پریزاد ساخته شد. مدرسه بالاسر به دلیل گسترش حرم تخریب گردید، اما مدارس پریزاد و دودر که در طی سالیان مورد بازسازی قرار گرفتند تاکنون برجا مانده‌اند و جزء باشکوه‌ترین مدارس دوره تیموریان محسوب می‌شوند. این مدارس به صورت چهار ایوانی و گنبددار و با مرکزیت حیاط ساخته شده‌اند که با ترکیبی از آجر و انواع کاشی‌کاری و نقوش معقلی، اسلیمی و ختایی تزیین گردیده‌اند. ساختار کلی مدارس شباهت زیادی دارد و تنها در تعداد تالار و حجره تفاوت‌های دارند.

پیشینه پژوهش

در رابطه با معماری دوره تیموریان کتب متعدد و ارزشمندی همچون معماری تیموری در ایران و توران اثر لیزا گلمبک و دونالد ویلبر (۱۳۷۴) در اختیار محققان قرار دارد (Golmbek & Wilbur, 1995). همچنین کتاب معماری تیموری در خراسان اثر برنارد اوکلین (۱۳۸۶) منبع معتبر دیگری در این زمینه است (Oklin, 2007). در رابطه با کتیبه‌های دوره تیموریان نیز مطالعات باکیفیتی صورت گرفته است. مهدی صحراگرد (۱۳۹۲) در کتاب شاهکارهای

هنری در آستان قدس رضوی: کتیبه‌های مسجد گوهرشاد، کتیبه‌های این مسجد را مورد تحلیل و بررسی قرار داده است (Sahragard, 2013). محمدحسن الهی‌زاده و همکاران (۱۳۹۳) در مقاله بررسی محتوایی کتیبه‌های مساجد خراسان در عهد تیموری محتوای کتیبه‌ها را تحلیل و دسته‌بندی نموده‌اند (Elahizadeh, Mohammad). سید مهدی حسینی‌نیا و همکاران (۱۳۹۵) در مقاله مقایسه کتیبه‌نگاری دو مسجد: گوهرشاد و کبود به بررسی سبک‌شناسانه معماری، تزیینات و کتیبه‌های این دو بنا پرداخته‌اند (Hosseinia, Bahrami, Navid & Heydari, 2015). محمدتقی آشوری و همکاران (۱۳۹۶) در مقاله معرفی و طبقه‌بندی کتیبه‌های معماری عهد تیموری، کتیبه‌ها را از لحاظ شکلی و محتوایی در بناهای معروف دوره تیموریان معرفی کرده‌اند (Ashuri, Maziar & Grivani, 2017). همچنین، مهناز شایسته‌فر در مقالات بررسی محتوایی کتیبه‌های مذهبی دوران تیموری و صفویان (۱۳۸۱)، تعامل معماری و شعر فارسی در بناهای عصر تیموری و صفوی (۱۳۸۸) و مقاله بررسی تزیینات و کتیبه‌های قرآنی دو مجموعه گوهرشاد مشهد و هرات (۱۳۸۹) کتیبه‌های دوره تیموریان در بناهای مختلف را مورد مطالعه قرار داده است (Shayestefar, 2001; 2010; 2009). در ارتباط با مدارس دوره تیموریان نیز مقالاتی به چاپ رسیده‌اند. محمد خزایی (۱۳۸۸) در مقاله‌ای تحت عنوان ساختار و نقش‌مایه‌های مدارس دوره تیموری در خطه خراسان معماری و تزیینات مدارس را معرفی نموده است (Khazai, 2009). به‌طورکلی، مدارس دودر و پریزاد به‌صورت اختصاصی مورد بررسی قرار نگرفته‌اند و کتیبه‌های آن در منابع دسته‌بندی و معرفی نشده‌اند. از این‌رو، پژوهش حاضر سعی در شناسایی و دسته‌بندی انواع کتیبه‌های مدارس دودر و پریزاد دارد.

روش پژوهش

با توجه به اهمیت کتیبه‌ها در مدارس، پژوهش حاضر به دنبال پاسخگویی به این سؤالات است: تزیینات مدارس دودر و پریزاد شامل چه انواعی از کتیبه‌ها می‌شود؟ از لحاظ مضمون و محتوا چه مواردی را شامل می‌شوند؟ و موقعیت

کتیبه‌های مدارس با توجه به مضمون آن‌ها در کدام قسمت فضای معماری قرار گرفته است؟ جهت پاسخ به این سؤالات از روش پژوهش توصیفی-تحلیلی و تاریخی بهره گرفته شده است. جهت جمع‌آوری اطلاعات از منابع و اسناد تاریخی، مشاهده و برداشت میدانی و از کتیبه‌ها و جهت تجزیه و تحلیل اطلاعات از طریق استدلال منطقی استفاده شده است. طبق پیشینه صورت گرفته در رابطه با مدارس دوران تیموری، خلأ پژوهشی در رابطه با مدارس مشهد مشهود گردید. مطالعات بسیار محدودی در این زمینه موجود است که در هیچ‌یک از آن‌ها نیز کتیبه‌های مدارس دوره تیموریان در مشهد مورد بررسی قرار نگرفته است. در این میان، مدارس دودر و پریزاد به دلیل هم‌جواری با حرم مطهر رضوی، از اهمیت بالایی برخوردار هستند که تاکنون از معماری و به‌خصوص تزیینات آن غفلت شده است. از این‌رو، پژوهش حاضر با تمرکز بر این دو مدرسه میراث تیموریان، ابتدا مبانی نظری پژوهش، شرایط شهر مشهد در دوره تیموریان، معماری و تزیینات این دوره و نقش کتیبه‌ها در تزیینات این دوره را استخراج و بررسی می‌کند. سپس مدارس دودر و پریزاد به‌عنوان نمونه پژوهشی مورد تحلیل دقیق قرار می‌گیرد. بررسی و برداشت از کتیبه‌ها به‌صورت حضوری و میدانی از دو مدرسه صورت گرفته است. پس از آن، کتیبه‌های دو مدرسه دسته‌بندی و نوع آن‌ها بیان شده است. همچنین، مضمون و موقعیت قرارگیری آن‌ها نیز مطرح گشته است. در مرحله گردآوری داده‌ها از مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای و برداشت میدانی استفاده شده است.

مشهد در دوره تیموریان

حکمرانان تیموری (۹۱۱-۷۷۱ق) دودمانی ترک‌تبار با فرهنگی ایرانی بودند (Mirjafari, 1996: 32). مشهد، زمانی جزء یکی از نواحی کوچک ولایت توس بود و توس یکی از آبادترین مراکز خراسان به شمار می‌آمد (Ibn Batuta, 1/440: 1969). مشهد در زمان حمله مغول و تیمور آسیب ندیده بود (Seyedi, 1999: 50). از زمان حکومت شاه‌رخ به بعد توجه زیادی به مشهد شد و به همین دلیل رشد و ترقی بسیاری نمود و به قطب زیارتی تبدیل شد (Shami, 1956: 86). به دلیل توجه حکومت تیموریان به

معماری این شهر چه از جانب مردمان ساکن و مهاجر و هم از سوی حکومت تیموریان در مراحل بعدی، به شدت دچار تحول گردید (Yazdi, 1957: 44). شاهرخ از شهرهای مختلف معماران و هنرمندان را به مشهد می فرستاد تا آن را آبادتر نمایند (Seyedi, 1999: 249). به همین دلیل در دوران شاهرخ به اوج معماری رسید. چندین مدرسه و مسجد مانند مسجد گوهرشاد، برای سکونت علما و فضایی که برای زیارت، تدریس یا وعظ به مشهد می آمدند، ساخته شد (Zinda Del, 1998: 220). با نگاهی به تحولات مشهد در دوره تیموریان، شاهد یکی از ادوار باارزش تاریخی این شهر هستیم (Rezvani, 2005: 222). با احداث مسجد جامع و بنای حکومتی ارگ چهارباغ، در کنار بازار و بارو، هویت واقعی یک شهر به این محدوده بخشیده شد (Mahvan, 2004: 154).

اتمام مسجد گوهرشاد (۸۲۱ ق)، باعث ایجاد بناهای جدید در مشهد شد، به طوری که شاهرخ پس از دیدار از مسجد گوهرشاد، دستور داد در نزدیکی مسجد گوهرشاد بنايي جهت استراحت او در ایام توقف در مشهد احداث کنند و در فاصله زمانی کم، باغ و عمارتی زیبا در این محل به نام چهارباغ احداث شد (Samarqandi, 1981: 376). به طوری که مورد استفاده جانشینان شاهرخ مانند بابر میرزا بود (Hosseini, 2011: 76).

آزادی نسبی شیعیان، مشهد به تدریج به قطبی برای جذب تشیع و سکونت آنان بدل گشت (Yazdi, 2000: 80). تیمور برای حرم امام رضا^(ع) راضی بست و محال شهر توس را وقف نمود و دستور داد که حرم فرش، روشنایی و آش روزانه مقرر سازند (Torbati, 1963: 358). مشهد به برکت حرم مطهر شهرت یافت و تمامی آبادانی و جمعیت در اطراف نواحی مرقد و مزار امام بوده است (Esfazari, 1950: 18). مشهد به عنوان یک شهر زیارتی در مسیر تجاری مرکز، غرب ایران و ماوراءالنهر قرار داشت (Clavikho, 1985: 192-198) و مردم از سرزمین های دوری همچون مصر و شام به مشهد می آمدند (Hafez Abro, 1991: 63). همچنین، به دلیل نزدیکی به جاده ابریشم (Labaf Khaniki, 1999: 43-44) دارای موقعیت جغرافیایی مناسبی بود که در نتیجه جمعیت بیشتری از زوار و تاجران به این منطقه جذب می شدند و مشهد به عنوان یکی از شهرهای ضرابخانه ای، از اهمیت تجاری زیادی برخوردار شد. با رونق بخشی ابتدایی تیموریان در خصوص تغییر وضعیت شهرنشینی در ولایت توس، مشهد در یک جهش بزرگ به یک شهر نو با قالبی فراقومی درآمد. این مهم با احداث بناهای بی شماری از سوی تیموریان، تداوم یافت و به تدریج با فراهم آمدن شرایط مساعد تجاری و اقتصادی، وضعیت

جدول ۱: اقدامات حکومت تیموریان در مشهد

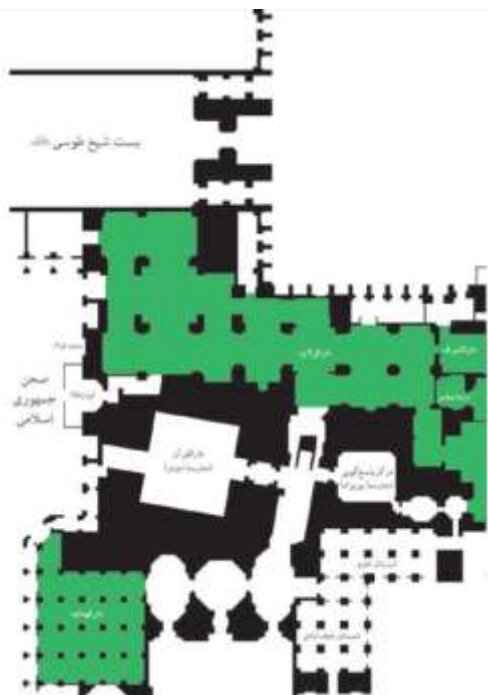
بنای تاریخی	نام و تاریخ ساخت	بانی بنا	ویژگی های بنا
مساجد	مسجد جامع گوهرشاد (۸۲۱-۸۰۸ ق)	مسجد گوهرشاد به دستور گوهرشاد آغا در مجاورت حرم امام رضا ^(ع) ساخته شده است (Haji Ghasemi, 2003: 218).	سبک معماری این بنا به شیوه آذری است. طاق های گنبدی شکل، مناره های بلند و گنبد بزرگ مسجد با ویژگی ها و تزیینات خاص و منحصر به فرد خود، در کنار نقوش و کتیبه نگاری بر روی زمینه گچی و کاشی های معرق، شیوه های معماری ایرانی- اسلامی را در عصر تیموریان نشان می دهند. این مسجد صحن بزرگی دارد که از چهار طرف محصور به ایوان هایی است که مهم ترین تزیینات و کاشی کاری های این مکان مقدس را در خود دارند. مهم ترین ایوان این مسجد «ایوان مقصوره» نام دارد که روبه قبله و بزرگ تر از سایر ایوان ها ساخته شده و گنبدی با کاشی کاری فیروزه ای بر فراز آن قرار دارد. در داخل این ایوان شش راهرو به طرف شبستان های اطراف قرار گرفته که مردم از آن ها به ایوان و شبستان ها رفت و آمد می کنند (Atarodi, 1997: 719).
حرم مطهر	رواق دارالحفاظ (۸۲۰ ق)	بنای دارالحفاظ به وسیله گوهرشاد آغا همسر میرزا شاهرخ پسر امیر تیمور گورکانی ساخته شده و	دارالحفاظ اولین رواق از دوره تیموری است. این رواق از طرف شرقی با حرم مطهر، از طرف شمال با دارالسیاده، از غرب با مسجد گوهرشاد و از طرف جنوب شرقی با رواق دارالسلام ارتباط دارد (Atarodi, 1997: 165). رواق دارالحفاظ دو بخش درهم تنیده دارد بخش نخست متشکل از هندسه چلیپایی است و بخش دوم متشکل از یک

<p>فضای گنبدخانه‌ای به همراه فضای ایوانی شکل مقابل آن است. رواق درالحفاظ هفت صغه دارد که سه صغه آن به طرف دارالسلام، سه صغه دیگر به طرف دارالسیاده و یک صغه آن به طرف گوهرشاد است. این رواق از قدیم، محل تجمع حافظان قرآن و انجام مراسم خاص تلاوت کلام الله مجید است (Atarodi, 1997: 166).</p>	<p>تاریخ بنای آن اوایل قرن نهم هجری است (Shayestefar, 2012: 125).</p>		
<p>رواق دارالسیاده در جنوب غربی و غرب بقعه مطهر واقع گشته است، این رواق تا پیش از انقلاب اسلامی، بزرگ‌ترین رواق حرم امام رضا^(ع) محسوب می‌شد (Namati and Razaghi, 2012: 23). این رواق در غرب مسجد بالاسر واقع شده و چند در به ایوان شمالی مسجد گوهرشاد راهروی معروف به سقاخانه و از آنجا به ایوان طلا نادری و دارالحفاظ باز می‌شود و از جنوب به مسجد گوهرشاد راه می‌یابد. سقف دارالسیاده به سه بخش تقسیم می‌شود که در میان هر بخش دایره بزرگی ترسیم شده، دایره وسط نه کاسه و دو دایره طرفیت هرکدام هفت کاسه است که با اسلوب خاص و بسیار اصلی رسمی‌بندی و پیرامون آن مقرنس‌کاری شده است (Mashhadi, 2004: 167).</p>	<p>رواق دارالسیاده یادگار گوهرشاد خاتون است (Shayestefar, 2012: 125).</p>	<p>رواق دارالسیاده (۸۲۰ق)</p>	
<p>ایوان امیرعلیشیر نوایی، ارتفاع ۲ متر دارد که با سنگ مرمر پوشیده شده است. از بالای ازاره تا بام خشت‌های مطلا زینت شده است. این ایوان دارای چهار در طلایی است که به توحیدخانه، کفش‌داری بزرگ، راهروی سقاخانه سابق و از آنجا به دارالسیاده و محلی که سابقاً قرآن‌خانه بود، باز می‌شود. در ضلع جنوبی ایوان، طاق محراب‌مانندی نقش‌بسته است (Atarodi, 1997: 505). از آنجا که سطح ایوان را نادرشاه طلاکاری کرده، به ایوان نادری نیز معروف شده است. باینکه ایوان در زمان‌های مختلف مرمت شده، اما طرح اولیه آن حفظ شده است. از این‌رو، منسوب به دوره تیموریان است.</p>	<p>بانی ایوانی جنوبی یا ایوان طلا، امیر علیشیر نوایی وزیر سلطان حسین بایقرا است (Atarodi, 1997: 203).</p>	<p>گسترش و بازسازی ایوان و صحن امیر علیشیر نوایی (۸۲۷ق)</p>	
<p>تا قبل از ساخت عمارت چهارباغ، شهر مشهد فاقد کاخ یا بنای حکومتی خاصی بود، تا جایی که شاه‌خ و سایر سلاطین قبل از او، زمانی که به قصد زیارت وارد مشهد مقدس می‌شدند، برای اقامت در شهر مشهد مستقر نمی‌شدند و به رادکان عزیمت می‌کردند (Moddares Razavi, 2008: 15). چهارباغ در جانب شرقی مشهد ساخته شد و سرایی و قصری در آن بنا گشت (Etemad al-Saltane, 1988: 285).</p>	<p>چهارباغ مشهد به‌وسیله شاه‌خ تیموری بنا گشته است (Moddares Razavi, 2008: 15).</p>	<p>چهارباغ سلطنتی (۸۲۱ق)</p>	<p>مرکز حکومتی</p>
<p>مدرسه پریزاد حجره‌های دو طبقه‌ای دارد که جلو هر طاق ایوانی واقع گشته است (Molazadeh and Mohammadi, 2002: 94). نقشه مدرسه مانند دیگر مدارس تیموری در مشهد چهار ایوانی بوده است.</p>	<p>هم‌زمان با ساخت مسجد گوهرشاد توسط گوهرشاد خانم، خدمه او به نام پریزاد خانم دستور ساخت مدرسه را داد (Mashhadi, 2004: 243).</p>	<p>مدرسه پریزاد (۸۳۳ق)</p>	
<p>مدرسه از آنجایی که بالاسر حرم مطهر امام رضا^(ع) واقع شده به این نام شهرت یافته است (Mashhadi Mohammad, 2004: 243). این مدرسه از طرف شمال به صحن کهنه، از شرق به رواق دارالسیاده، از جنوب به مدرسه پریزاد و از غرب به بازار زنجیر ارتباط داشت و نزدیک‌ترین بنا به حرم مطهر بود. این مدرسه و مدرسه پریزاد کنار هم و متصل به دارالسیاده ساخته شدند و از نظر مساحت و سبک معماری نیز شبیه هم بودند (Khazaei, 2009: 62).</p>	<p>مدرسه بالاسر توسط یکی از امرای شاه‌خ به نام فیروزشاه بنا گردید (Mashhadi Mohammad, 2004: 243).</p>	<p>مدرسه بالاسر (۸۴۳-۸۳۲ق)</p>	<p>مدارس</p>
<p>مدرسه از نوع چهار ایوانی است که چهار اتاق گنبددار گوشه‌ای دارد. این بنا به صورت یک مدرسه آرامگاهی ساخته شده است (Golmbek & Wilbur, 1995: 645).</p>	<p>مدرسه دودر به دستور امیر غیاث‌الدین خواجه</p>	<p>مدرسه دودر (۸۴۳ق)</p>	

	بهادر ساخته شده است (Oklin, 2007: 336).		
بنای امیرشاه ملک دارای ایوانی در شمال بنا، دهلیزهایی در اطراف گنبدخانه مربعی شکل آن، اتاقهایی در جبهه‌های شرقی، غربی و جنوبی گنبدخانه، مناره‌هایی در دو سوی بنا و تزیینات کاشی‌کاری است (Oklin, 2007: 405). گنبدخانه مربعی شکل آن در مرکز بنا واقع گشته و توسط رواق‌هایی در چهار سمت احاطه شده است. نمای بیرونی بنا متشکل از یک ایوان یا سردر اصلی، دو مناره در دو گوشه بنا و دو غرفه در هر سمت ایوان است. در زیر گنبدخانه، سردابی با یک قبر در مرکز و سه قبر دیگر در دو طرف آن دیده می‌شود (Molavi, 1968: 78). در مقابل فضای باز این بنا، دو در چوبی به صحن بنا گشوده می‌شود. این صحن به طول تقریبی ۲۵ متر و عرض ۶ متر ایجاد شده است (Oklin, 2007: 405).	مقبره امیر شاه ملک (یکی از امرای شاهرخ) (۸۱۲-۸۰۹ق)	مقابر	
بنای اصلی شامل یک چهارطاقی است که در پایین‌ترین بخش، یک فضای چهارپهلوی ایجاد می‌کند، با چهار ایوان که از چهارسو به فضای پیرامونش باز می‌شده است، این فضای چهارپهلوی با استفاده از چهار پیلگوش تزیینی در بالا تبدیل به فضایی هشت‌پهلوی می‌شود که دارای هشت پنجره است، سپس گنبد زیرین (آهیانه) بر فراز آن ساخته شده است. نمای بیرون دارای نمای آجری بسیار ساده‌ای است، درحالی‌که فضای درونی آن از تزیینات زیبایی برخوردار است (Miri, Seyedi, Daneshdoost & Nikjo, 2001: 149).	مقبره امیر سلطان غیاث‌الدین محمد به دستور شاهرخ تیموری برای نسل هیجدهم حضرت موسی بن جعفر ^(ع) بنا گشته است (Miri, Seyedi, Daneshdoost and Nikjo, 2001: 149).	مقبره امیر سلطان غیاث‌الدین محمد (یکی از سادات موسوی) (۸۲۲ق)	

و با سابقه بود، اما در این شهر جدید، وجود مدارس بزرگ فرصتی برای تعلیم و کسب دانش روز بود (Qassabian, 1998: 242). به همین خاطر، مدارس ارزشمندی همچون دودر و پریزاد در مشهد ساخته شد. علاوه بر این، بناهای مذهبی و آرامگاهی دوره تیموریان نیز میراثی ارزشمند از معماری اسلامی است. در تصاویر ۱ و ۲ پلان بناهای نام‌برده مشخص است.

خراسان از قرن دوم هجری از مراکز تشیع در ایران به شمار می‌آمد، اما پس از قرن سوم هجری در نواحی مختلف آن، شیعیان امامی زیادی وارد آن شدند (Jafarian, 2001: 262). وجود مقبره امام رضا^(ع) سبب گسترش شیعه در مشهد شد (Jafarian, 2001: 327)، به همین دلیل، مهاجرت علما به خصوص شیعیان و سکونت در جوار بارگاه حضرت رضا^(ع)، لزوم ایجاد مدارس بیش از پیش احساس شد. اگرچه داشتن دانش در بین خراسانیان بسیار پسندیده

تصویر ۲: پلان موقعیت مکانی مدارس دودر و پریراد (مأخذ: [Astan Quds Razavi Farhamgi Productions \(Department, 2014\)](#))

تصویر ۱: پلان و موقعیت مکانی رواق‌های درالسیاده و درالحفاظ و مسجد گوهرشاد در ارتباط با مرقد مطهر (مأخذ: [Astan Quds Razavi \(Farhamgi Productions Department, 2014\)](#))

معماری و تزیینات در دوره تیموریان

معماری ایران در دوره تیموریان، بر پایه فرم و ساختار معماری سلجوقی شکل گرفت، اما در سایه تسلط مغولان، مقیاس و عظمت تازه‌ای یافت ([Shayestefar, 2009: 81](#)). معماری این دوران با پالودگی و مهارت بیشتر به تکامل و توانمندی رسید. با حکومت تیموریان و جانشینانش، شاهرخ، الغ‌بیگ، بایسنقر، ابوسعید و سلطان حسین بایقرا، معماری اسلامی به اوج تازه‌ای از کمال دست‌یافت ([Pope, 1987: 192](#)).

دو پایتخت امپراتوری تیموری، سمرقند و هرات، بیش از نواحی دیگر ایران، دارای معماری تیموریان طراز اول هستند ([Feriyeh, 2005: 95](#)). حاکمان تیموری به ساخت آرامگاه و مدرسه اهمیت می‌دادند که نتیجه آن ساخت مجموعه‌های آرامگاهی از جمله «شاه‌زند» در سمرقند است ([Allam, 2003: 206-207](#)). حمایت هنری تیموریان به مرکز ایران هم راه یافت و آثار برخی از شهرهای ایران همانند

یزد و اصفهان مرمت گردید یا ابنیه جدید ساخته شد. در مناطق مرکزی، نوع خاصی از معماری ایالتی پدید آمد که به سبک مرسوم معماری ابرشهرهای شمال شرقی ایران، مربوط، ولی کاملاً مستقل از آن بود ([Beler and Bloom, 2002: 101](#)). نوع و سبک معماری تیموری بیش از همه، مرهون نوآوری‌های معمارانی بود که تیمور آنان را از مرکز ایران به پایتخت خود برده بود. یکی از معماران بنام این دوره، قوام‌الدین زین‌الدین شیرازی است ([Golmbek & Wilbur, 1995: 255-256](#)). معماری این هنگام به چهار دوره: ۱. بناهای عهد تیموری (۸۰۸-۷۲۰ ق). ۲. بناهای عهد پسرش شاهرخ و همسرش گوهرشاد (۸۵۱-۸۰۸ ق). ۳. بناهای دوره سلطان حسین بایقرا و دیوان‌سالار او، امیر علیشیر نوایی (۹۱۲-۸۷۵ ق). ۴. بناهای دوره ترکمانان رقیب در غرب ایران، قراقویونلو (۸۷۳-۷۸۲ ق) ([Grube and Sheratto: 1997: 40](#)).

دوره، شناخت هنرمندان در استفاده مناسب از تزئینات راهی را گشود تا هنرمندان عصر صفوی به‌طور تحسین‌برانگیزی از این هنر بهره‌برند و آن را به اوج کمال خود برسانند. از این‌رو، مهم‌ترین تأثیر معماری تیموریان در تزئینات ساختمان‌ها بود (Graber, 1997: 41). در عصر تیموریان، به‌عنوان یکی از درخشان‌ترین ادوار تاریخی هنر و معماری، معماران توانستند در زمینه‌ها مختلف به‌ویژه هنر کتیبه‌نگاری با استفاده بی‌نظیر از انواع خطوط به چنان درجه‌ای از تکوین و تکامل برسند که الگویی برای کل مکاتب آینده باشند (Makinejad, 2009).

کتیبه در لغت به معنای «سپاه و لشکر» یا «رمه اسبان» است. کتیبه به‌عنوان عنصر تزئینی در معماری عبارت است از خطوط درشت و جلی که از روی کاغذ و از دست کاتب به صفحات کاشی منتقل و بر سردرها، دیوارها و محراب‌ها و مکان‌های مقدس و بناهای دیگر قرار می‌گیرد (Fazaeli, 130: 2005). کتیبه‌ها از حیث مضمون به دو دسته احداثیه (دربردارنده نام بنا، تاریخ ساخت، نام واقف، معرفی حاکمان و شرح رویدادهای تاریخی) و مذهبی (دربردارنده آیات قرآن، احادیث، اسماء جلاله، توصیف نام‌های خداوند، روایات مطرح از سوی امامان و مضامین معنوی) تقسیم‌بندی می‌شوند (Sahragard, 2013: 41-38). در این میان، کتیبه‌های قرآنی در زمره کتیبه‌های مذهبی جزء پرکاربردترین کتیبه‌ها است که متناسب با مکان نصب می‌گردد (Sahragard, 2015: 28). برخی از صاحب‌نظران معتقدند، استفاده از خطوط در تزئین و ساخت معماری قدسی بیانی از وحدانیت ذات الهی و توصیفی از مشابیهت‌های کیهانی در عالم اسلام است (Burkhart, 2007: 73). کتیبه‌ها نقش حقیقی خود را در ابلاغ و دعوت وسیع به اسلام ایفا می‌کنند (Stirlen, 1998). کتیبه‌ها اندیشه‌ها، مبانی مذهبی و اعتقادی را به آیندگان انتقال می‌دهند و یکی از مهم‌ترین منابع تاریخی در شناخت فرهنگ و اقوام پیشین علاوه بر نسخ خطی، کتیبه‌ها هستند و همچون منابع تاریخی قابلیت شناسایی و ارجاع دارند (Ettinghausen & Yarshater, 2000: 206). همچنین، به دلیل اهمیت کتیبه‌ها، عموماً هنرمندان

طرح چهار ایوانی در دوره تیموری، طرحی غالب بوده که پیش از این در ادوار سلجوقی و ایلخانی نیز رایج بوده است. این طرح در بناهای گوناگون تیموری به‌ویژه مساجد و مدارس به‌کار گرفته شده است (Hilen Brand, 2008: 213). گنبد‌ها عنصر اصلی بناهای تیموری هستند که غالباً دو پوسته و گاه نیز سه پوسته‌اند. در گنبد‌های دو پوسته، گنبد زیرین حجم داخلی را کاهش می‌دهد و گنبد فوقانی باعث افزایش زیبایی بنا می‌شود (Pugachenkova, 2008: 41). گنبد سه‌گانه (سه پوش)، نخستین‌بار در دوره تیموری ظاهر می‌شود و قدیمی‌ترین مورد آن در آرامگاه گوهرشاد هرات اتفاق افتاده است (Golmbek & Wilbur, 1995: 164). بناهای دوره تیموریان علاوه بر معماری باشکوه، دارای تزئینات ارزشمندی نیز هستند. این معماری به لحاظ کاربرد رنگ، از نظر فنی و تنوع حیرت‌آور است و طرح آن به اوج خود رسیده است (Hilen Brand, 2008: 213). مساجدی مانند گوهرشاد مشهد، کبود تبریز، مدرسه خرگرد خراسان، مسجد جامع تیمور در سمرقند و همچنین بناهای ساخته‌شده در بخارا و هرات، نشان‌دهنده برجستگی هنر کاشی‌کاری و کاربرد آن در بناهای مذهبی است (Kiyani, 1998: 57). در دوره تیموریان، نوآوری‌هایی از نظر ساختمان‌سازی به وجود آمد. مساجد این دوره اصولاً بر اساس پلان و طرح مساجد سلجوقی ساخته می‌شد (Grube and Sheratto: 1997: 40). اگرچه کاربرد عناصر تزئینی اصلی در معماری به شیوه سنتی ادامه یافت، اما تیموریان طاق‌بندی و انواع کاشی‌کاری تزئینی را به مرحله کمال بی‌سابقه رساندند (Feriye, 2005: 99). از این‌رو، معماری دوران تیموری از منظر هنر، کاربرد رنگ، فن و تنوع حیرت‌آور در اوج خود بوده است (Polmanzo, 2001: 26). اوج شکوه تزئینات تیموری در کتیبه‌ها قابل‌مشاهده است. از این‌رو، در ادامه به‌طور اختصاصی مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

کتیبه، شاخص‌ترین نوع تزئینات معماری (دوره تیموریان)
راه یافتن عناصر تزئینی در هنر و معماری، اگرچه قبل از دوره تیموریان آغاز شده بود، همزمان با حکومت تیموریان، عظمت و شکوهی یافت که الگوی تزئینات دوران بعد گردید (Rasouli, Etesam, & Metin., 2020: 7). در این

مشهور هر عصر آن‌ها را کتابت می‌کردند (Danandeh, 2017: 36).

کتیبه‌ها در معماری دوره تیموریان از اهمیت بالایی برخوردار بودند. در نگارش کتیبه‌ها، خط‌نگاری را از ایلخانیان به ارث برده بودند و به خوشنویسی در مقام یک عنصر فرافرهنگی جوامع اسلامی ارج نهادند (Agand, 2008: 90-91). به همین دلیل، خط نستعلیق نیز تکامل یافت و به «دوران طلایی خوشنویسی ایرانی» مشهور شد (Pope & Ackerman, 2008: 1984) و شخص تیمور نیز توجه ویژه‌ای به هنر داشت. در این بین، خوشنویسان به نامی همچون بایسنغر میرزا، ابراهیم سلطان، جلال جعفر و مولانا میرک نقاش کتیبه‌های متعددی برجای گذاشتند (Shayestefar, 2002: 32). سلطان‌علی مشهدی و عبدالله طبخ هروی نیز از کاتبان بنام کتیبه‌های هرات در اواخر دوره تیموریان بودند (Ashuri et al., 2017: 23). شرط اصلی در کتیبه‌نویسی این دوره، تسلط بر اندازه و ابعاد هندسی، طول و عرض کتیبه، هوشیاری در انتخاب قلم، برخورداری از ذوق، حوصله و آگاهی بر کرسی‌های اجرا بود (Fazaeli, 2005: 212-213). در کتیبه‌نگاری که خود شاخه‌ای مهم از خوشنویسی است، بخشی از اصول و قواعد خوشنویسی (اصول دوازده‌گانه) به‌کار گرفته می‌شود، اما دو اصل حُسن وضع (ترکیب و کرسی)، از اهمیت غایی و بیشتری برخوردار است (Shahidani, 2018: 93). همچنین، کتیبه‌ها در اقسام مختلف خطوط اسلامی وابستگی بسیاری به کرسی خط دارند. در قلم ثلث به تعداد نیاز (حداکثر در سه یا چهار کرسی)، حروف و کلمات بر روی هم سوار می‌شوند. در واقع، بسته به تعداد کلمات و حروف و ابعاد و اندازه قاب کتیبه، کرسی‌بندی نیز متفاوت می‌شود (Shahidani, 2018: 99).

تیموریان ابتکارهایی در نوع خط و ترکیب کلی آن رقم زدند. نوع خط در کتیبه‌های این عهد، یا هندسی است یا مستدیر. در نوع هندسی بیشتر از خط کوفی استفاده شده است و در نوع مستدیر، خط ثلث بر خطوط کوفی، تعلیق و نسخ غلبه دارد. خط کوفی بنایی امکان ایجاد ترکیب‌های متنوعی از کتیبه‌های ساده تا پیچیده را فراهم می‌آورد. در مورد خط ثلث نیز، ملاحظات تجسمی در گسترش کاربرد آن در کتیبه‌ها

دخیل بوده است. این خط زمانی در کتیبه‌های تیموری استفاده می‌شد که تقریباً تمامی قرآن‌ها محقق و اغلب نسخه‌های دیگر، خط نستعلیق را به کار می‌برده‌اند (Oklin, 2007: 158).

کتیبه‌ها در ترکیبات مختلف بر بناهای تیموری نقش بسته‌اند. علاوه بر کتیبه‌هایی که به‌طور معمول در بناهای اسلامی رایج است و همچون نواری دورتادور بنا، دور سردر و درب ورودی، ایوان‌ها، محراب، گنبد‌ها و مناره‌ها را فراگرفته‌اند، برخی اشکال تصویری‌تر در قالب کلمات و عبارات تکراری به خط کوفی بنایی، سطوح دیوارهای خارجی و داخلی را پوشانده‌اند (Ashuri et al., 2017: 24). کتیبه‌ها در بناهای دوران تیموری با تکرار کلمات و عبارات در قالب فرم‌های هندسی مشخص یا نامرئی در کنار هم قرار گرفته و همچون بافتی، سطوح وسیعی را پوشانده‌اند. طرح‌های هزارباف در معماری تیموری چنان به‌کاربرده می‌شد که گویی قصد بر این بوده است تا همه حجم هر بنایی را پارچه بپوشاند (Golmbek and Wilbur, 1995: 181).

نوع خطوط به‌کاررفته در کتیبه‌های این دوره، پنج نوع تعلیق، کوفی، ثلث، نسخ و نستعلیق است که بیشترین فراوانی متعلق به دو خط کوفی و ثلث است که کاربرد خط کوفی در کتیبه‌نگاری معماری قدیمی‌تر از خط ثلث است. کتیبه‌ها بر اساس موقعیت قرارگیری و کاربری بنا، دارای محتوی مختلفی است. به‌طورکلی، کتیبه‌ها به سه گروه کتیبه‌های متنی، پوشاننده و تزئینی تقسیم‌بندی می‌گردد. کتیبه‌های متنی که دارای محتوای مختلفی است، شامل کتیبه‌های قرآنی، احادیث پیامبر (ص)، احادیث، تمجید بنا و یا عبارات کوتاه قرآنی و حدیثی است. گروه دیگر، کتیبه‌های پوشاننده است که عموماً جهت پوشش از آن استفاده می‌شده است. در این بین، کتیبه‌های پوشاننده با خط کوفی بنایی غالباً به رنگ فیروزه‌ای و در مقیاس کمتر لاجوردی یا ترکیبی از این دو بر زمینه آجری اجرا می‌شده است. این‌گونه کتیبه‌ها در بناهای تیموری کاربرد فراوان دارد. نوع دیگر کتیبه‌های پوشاننده، کتیبه خط کوفی است که عموماً درشت نوشته می‌شود و رنگ آن سفید است. کتیبه‌های تزئینی عموماً در ابعاد کوچک و با خط ریز اجرا می‌شده است و به چهار نوع کتیبه‌های گردان، فشرده، کوفی‌گره‌دار و لوحی تقسیم‌بندی

می‌گردد. به‌طورکلی، در مدارس دوره تیموریان، معمولاً برخی از بناهای معروف دوره تیموریان بر اساس نوع کتیبه‌های متنی محتوایی اجرا می‌شده است. در جدول زیر

جدول ۲: انواع کتیبه‌های بناهای دوران تیموری

نوع کتیبه	ویژگی کتیبه	متداول‌ترین‌ها	بنای دوران تیموری
	آیات و سوره‌هایی از قرآن	سوره توبه/ سوره بقره/ سوره انعام/ سوره ملک/ سوره غافر/ سوره نور/ سوره شعرا/ سوره یس/ سوره فتح/ سوره آل عمران/ سوره جمعه/ سوره ضحی/ سوره مائده/ حجر/ سوره زمر	مدرسه دودر/ مدرسه پریزاد (Shayestefar & Sadreneshin, 2012) / مسجد گوهرشاد (Elahizadeh, Mohammad Dost Lashkami & Najafzadeh, 2014) / مدرسه غیاثیه/ صفه عمر/ آق‌سرای/ آرامگاه خواجه احمد یسوی/ گور امیر/ مدرسه الغیغیغ/ حظیره خواجه عبدالله انصاری/ مسجد کبود تبریز (Shayestefar & Sadreneshin, 2012)
کتیبه‌های متنی (محتوایی)	احادیث پیامبر ^(ص)	حدیث فضیلت علم و علما/ توصیف افراد مؤمن و کافر/ اهمیت ساخت مسجد	مدرسه الغیغیغ (Shayestefar & Sadreneshin, 2012) / مسجد گوهرشاد (Sahragard, 2013)
	اطلاعات احداثیه	نام حاکم عصر/ نام بانی/ نام معمار/ نام هنرمندان/ تاریخ احداث/ تاریخ بازسازی	مدرسه دودر/ مدرسه پریزاد/ مدرسه غیاثیه/ مسجد گوهرشاد (Sahragard, 2013)
	تمجید بنا، بانی و متوفی (در بناهای آرامگاهی)	افسوس در رابطه با ناپایداری جهان	مقبره شادملک آغا/ کاخ آق‌سرای (Shayestefar & Sadreneshin, 2012)
	عبارت خطی غالباً کوتاه	اسماء‌الله، تسبیح پروردگار/ حدیث قدسی/ حدیث پیامبر ^(ص)	آق‌سرای/ آرامگاه خواجه احمد یسوی/ گور امیر/ مسجد کبود تبریز و نمای داخلی آن (Shayestefar & Sadreneshin, 2012) / مسجد گوهرشاد (Sahragard, 2013)
کتیبه‌های پوشاننده	کتیبه با خط کوفی بنایی	با خط کوفی غالباً در زمینه فیروزه‌ای و گاهی لاجوردی بر زمینه آجری	صفه عمر/ آق‌سرای/ آرامگاه خواجه احمد یسوی/ مسجد بی‌بی خانم/ مدرسه الغیغیغ/ حظیره خواجه عبدالله انصاری/ مدرسه غیاثیه (Shayestefar & Sadreneshin, 2012)
	کتیبه با خط کوفی	کتیبه‌های کوفی با خط درشت و غالباً رنگ سفید/ حروف به‌صورت تزیینی تغییر شکل یافته	حظیره خواجه عبدالله انصاری/ مدرسه الغیغیغ/ مسجد بی‌بی خانم/ آرامگاه خواجه احمد یسوی (Shayestefar & Sadreneshin, 2012)
کتیبه‌های تزیینی	کتیبه بنایی فشرده	عبارات تک کلمه‌ای/ عبارات پیچیده	محراب صفه عمر/ نمای داخلی گور امیر (Ashuri, 2017) / مسجد بی‌بی خانم/ مدرسه الغیغیغ/ ایوان شرقی حظیره انصاری/ مدرسه غیاثیه/ مسجد کبود تبریز (Shayestefar & Sadreneshin, 2012)
	کتیبه‌های گردان	ترکیب با چرخش کلمات غالباً تکراری، حول مرکز دایره/ قاب آن عموماً	کتیبه ازاره آرامگاه شاد ملک آغا/ کتیبه صحن مسجد گوهرشاد (Ashuri, Maziar & Grivani, 2017)

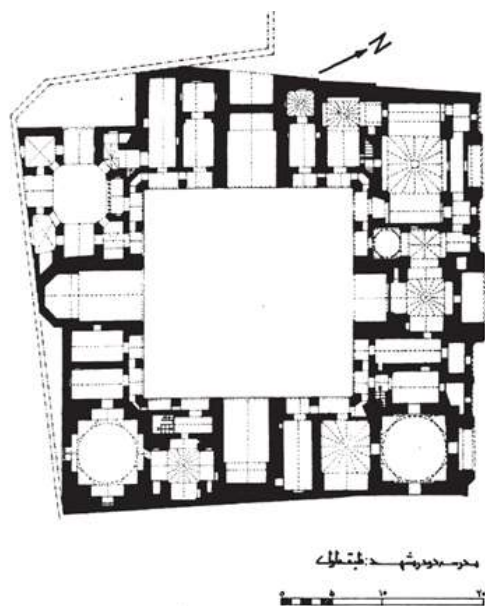
کتیبه زیر طاق سردر مسجد کبود تبریز و زیر طاق نمای داخلی (Shayestefar & Sadreneshin, 2012)	چهارگوش (لوزی و مربع) یا دوار (دایره، شمسه و غیره)		
آرامگاه شادی ملک آغا/ گور امیر (Ashuri, Maziar & Grivani, 2017) / مسجد بی بی خانم/ مسجد گوهرشاد/ حظیره خواجه عبدالله انصاری/ مدرسه الغ بیگ (Shayestefar & Sadreneshin, 2012)	عبارات شعاری/ احادیث کوتاه	کتیبه خط کوفی گره دار	
صحن مسجد گوهرشاد/ مناره مسجد گوهرشاد و زیر طاقگان های صحن/ نمای داخلی مسجد کبود تبریز (Ashuri, Maziar & Grivani, 2017)	کتیبه با خط کوفی درون قاب تزئینی	کتیبه لوحی	

مدرسه دودر

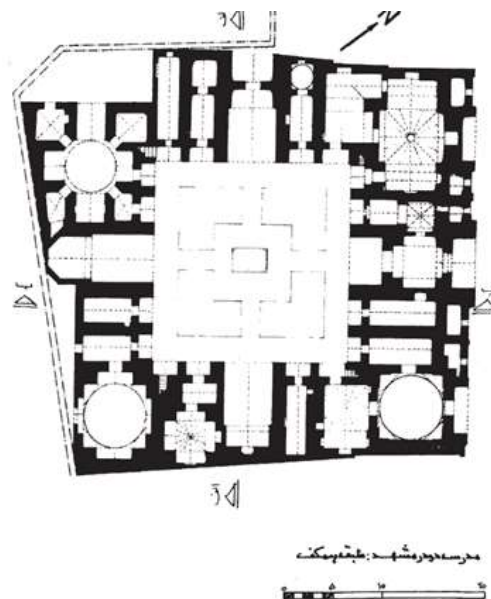
مدرسه دودر جزء اصیلترین مدارس دوران تیموری است. زمانی که طرح اولیه آن پایه ریزی می شد، از جنوب شرقی به حاشیه بازار زنجیر (که از ضلع مسجد گوهرشاد نیز می گذشته و به حرم مطهر و صحن عتیق را هدایت می کرد)، از شمال به کاروانسرای وزیر نظام و از جنوب به کاروانسرای ناصری راه داشته است. هم چنین این مدرسه در مقابل مدرسه پریزاد واقع شده است، مدرسه مذکور به دلیل داشتن دو در ورودی و خروجی که یکی به بازار و دیگری به محلات مسکونی باز می شده به «دودر» شهرت یافته است (Oklin, 2007: 336). مدرسه از نوع چهار ایوانی است که چهار اتاق گنبددار گوشه ای دارد. این بنا به صورت یک مدرسه آرامگاهی ساخته شده تا محلی برای دفن بانی آن، امیر یوسف خواجه، یکی از فرماندهان تیموری در دوران سلطنت شاهرخ و متوفی در سال ۸۴۶ ه.ق باشد، قبر وی در زیر گنبد جنوبی مدرسه قرار دارد (Golmbek & Wilbur, 1995: 181).

پیشینه تاریخی و خصوصیات کالبدی مدارس تیموری مشهد

دوره تیموریان، دوران طلایی مدارس ایرانی و بالأخص در شرق ایران است (Pirnia, 1382: 2003). در مدارس این دوره، نوع چهار ایوانی غالب است. این مدارس در مقیاسی بسیار بزرگتر از آنچه در دیگر سرزمین های اسلامی رواج داشت، ساخته شدند (Wilbur & Noorbakhsh, 2008: 287). در دوره تیموریان سه مدرسه در مشهد ساخته شد. مدرسه بالاسر که مساحتی حدود ۲۸۷/۵ مترمربع داشت و در دوطبقه با حیاطی به ابعاد ۱۲ در ۱۳/۲۰ متر و ۲۵ حجره ساخته شده بود (Fazel, 1972: 42). این مدرسه در ۱۳۶۶ ق در توسعه حریم حضرت رضا (ع) تخریب و قسمتی از رواق دارالولایه گردید. دیگر مدارس این دوره، مدرسه دودر و پریزاد است که نمونه پژوهشی مقاله حاضر هستند.

تصویر ۲: پلان طبقه اول مدرسه دودر (Haji Ghasemi, 2003: 117)

تصویر ۱: پلان طبقه همکف مدرسه دودر (Haji Ghasemi, 2003: 117)

که در ادوار اخیر به جهت داشتن دو ورودی در شرق و غرب به مدرسه دودر مشهور شده است (Khazaei, 2009: 66). مدرسه دودر هم‌اکنون در انتهای بست شیخ بهایی و در مجاورت صحن جدید الاحداث حرم مطهر (جمهوری اسلامی) واقع است. وسعت بنا ۵۰۰ مترمربع در دو طبقه ساختمان و ۲۲ حجره احداث شده است (Khazaei, 2009: 67). صحن مدرسه به صورت مربع ۲۰ در ۲۰ متر است. صحن مدرسه دارای دو در ورودی است. در این مدرسه، ۱۴ ایوان و حجره در دو طبقه وجود دارد.

در طی کاوش‌های ۱۳۶۰-۱۳۵۲ق، آثار تزیینات گچ‌بری مربوط به ادوار قدیمی‌تر نیز از زیر تزیینات کاشی ایوان شمال‌غربی به دست آمد که بر اساس نظر کارشناسان قدمت این گچ‌بری‌ها به اواخر دوره سلجوقی تا اوایل ایلخانی می‌رسد. به نظر می‌رسد که بنای مدرسه از دوره سلجوقی یا ایلخانی است که در اثر گذشت زمان، بنا آسیب‌دیده و در دوره تیموری ضمن مرمت بنا تزییناتی نیز در آن صورت گرفته است.

تصویر ۴: مقطع شمالی-جنوبی (الف-الف) مدرسه دودر (Haji, 2003: 117)

تصویر ۳: مقطع شرقی-غربی (ب-ب) مدرسه دودر (Haji, 2003: 117)

است. در ورودی نیز به دلیل خرابی‌ها و تعمیرات صورت گرفته، فاقد تزیینات است. مدرسه دودر دو گنبد لاجوردی دارد که پایه گنبد در چهار ردیف تزیینات اسلیمی گیاهی به

نمای بیرونی صحن دارای لچک‌های سردرها و تزیینات کاشی‌کاری است. در چهارگوشه بنا، چهار فضای گنبددار وجود دارد که دو گنبد شمال‌شرقی و غربی آن از بین رفته

رنگ آبی سیر و زرد کم‌رنگ به‌کاررفته است. در ردیف دوم گنبد، کتیبه‌ای قرآنی نقش بسته است. در گنبد دوم نیز نقوش اسلیمی به رنگ آبی سیر و زرد کم‌رنگ استفاده شده است که از شیوه‌های معماری بناهای چهار ایوانی دوره تیموری پیروی کرده است.

موقعیت و مضمون کتیبه‌ها در مدرسه دودر

کتیبه‌ها در تزیینات مدرسه دودر نقش ویژه‌ای داشته است و این موضوع در داخل و جداره خارجی بنا نیز مشهود است. سردر ورودی دارای تزیینات باشکوهی است که بیانگر عظمت معماری و تزیینات داخلی مدرسه است. در ادامه کتیبه‌های قسمت‌های مختلف مدرسه مورد بررسی قرار گرفته شده است.

سردر مدرسه دودر: در قسمت بالای در ورودی مدرسه، کتیبه‌ای مستطیل شکل وجود دارد که از راست بدنه شروع و بعد از گذشتن از بالای ورودی در سمت چپ خاتمه می‌یابد. در این نوار مستطیل شکل، کتیبه‌ای وجود دارد که در انتهای آن تاریخ ۸۴۲ق نگاشته شده است. متن کتیبه چنین است: «بَعْدَ حَمْدِ اللَّهِ وَ صَلَوَاتِهِ عَلَى رَسُولِهِ قُدَّاسَهُ هَذِهِ الْعِمَارَةُ فِي أَيَّامِ دَوْلَةِ السُّلْطَانِ الْأَعْظَمِ ظَلَّ اللَّهُ فِي الْأَرْضَيْنِ مُعِيثِ الْمُسْلِمِينَ أَبِي الْمُظَفَّرِ شَاهِرِخْ بَهَادُرْ سُلْطَانِ خَلَّدَ اللَّهُ وَ سُلْطَانِ بَاهِتَمَامِ الْأَسِيرِ الْأَعْظَمِ غِيَاثِ الدِّينِ يُوسُفَ خَوَاجَه بَهَادُرْ دَامَتْ مَعَدَلَّتُهُ تَقَبَّلَ اللَّهُ مِنْهُ فِي مُحَرَّمِ سَنَةِ ثَلَاثٍ وَ أَرْبَعِينَ وَ ثَمَانٍ مِائَةً».

بالای این کتیبه در قسمت داخلی نوار مستطیل شکل کتیبه دیگری نقش بسته است که با کاشی معرق، به خط کوفی و به رنگ زرد عبارت «الْمُلْكُ لِلَّهِ» در آن نگاشته شده است. در دو سمت ورودی، قاب مستطیل شکل با کاشی معرق وجود دارد و از بالای ازاره سنگی شروع و تا زیر نوار مستطیل شکل نام‌برده، ادامه دارد. قاب سمت راست، با کاشی‌هایی از جنس معرق به رنگ‌های آبی فیروزه‌ای و قهوه‌ای تزیین شده است. در قسمت حاشیه سمت راست ورودی، ابیاتی با خط ثلث سفید در زمینه لاجوردی و با کاشی معرق از قصیده سعدی با مضمون نصیحت و ستایش زندگانی نگاشته شده است. چهار بیت از قصیده در داخل هشت تریج قرار دارد و در فاصله بین تریج‌ها نقوش

گل و برگ به‌صورت معرق این حاشیه را تزیین کرده‌اند. متن قصیده بدین شرح است:

جهان بر آب نهادست و زندگی بر باد

غلام همت آنهم که دل بر او نهاد

جهان نماند و خرم روان آدمی

که باز ماند از و در جهان بنیکی یاد

سرای دولت باقی نعیم آخرتست

زمین سخت نگه کن چو می‌نهی بنیاد

گرت زدست آید، چو نخل باش کریم

ورت زدست نباید چو سرو باش آزاد

در بالای سردر، کتیبه‌ای با کاشی معرق و با خط ثلث به رنگ

زرد عسلی در زمینه قهوه‌ای نقش بسته است. متن این کتیبه

این‌گونه است: «طُوبَى لِكَ الْعِمَارَةُ بِالْعَزِّ وَالْعَلَا». در بالای

کتیبه و در داخل قاب عبارت «الْمُلْكُ لِلَّهِ» با کاشی معرق به

خط کوفی و رنگ فیروزه‌ای نگاشته شده است. در قسمت

پایین، یک تریج بزرگ با رنگ زمینه لاجوردی و دارای نقوش

اسلیمی وجود دارد و در اطراف این تریج در زمینه سبز، نقوش

گل و بوته به رنگ فیروزه‌ای و قهوه‌ای روشن وجود دارد.

سمت چپ ورودی، قابی مستطیل شکل با یک حاشیه و

نقش داخلی وجود دارد و آن را به دو قاب کوچک‌تر تقسیم

کرده است. در حاشیه این قسمت، ادامه قصیده سعدی

نگارش شده است و در داخل هشت تریج قرار گرفته است.

جنس آن کاشی معرق بوده و به خط ثلث سفید در زمینه

لاجوردی نگاشته شده است. نقش تریج‌ها در این کتیبه در

میان گل‌وبرگ قرار گرفته است.

در قاب بالای این کتیبه، دو قاب کوچک‌تر با عبارت «يَا

أَحْسَنَ الْمَنَازِلِ يَا خَيْرَ مَلْجَأٍ» به رنگ زرد عسلی با خط ثلث

در زمینه قهوه‌ای نقش بسته است. در بالای کتیبه به خط

کوفی و رنگ آبی عبارت «الْمُلْكُ لِلَّهِ» دوبار تکرار شده است.

در قسمت ورودی بنا دو قاب وجود داشت. قاب اول از

قسمت ازاره تا زیر کتیبه و به‌صورت مستطیل شکل ادامه دارد

که در داخل آن، طاق‌نمایی با کاشی معرق شکل گرفته و در آن

نقوش اسلیمی در زمینه رنگ‌های فیروزه‌ای، لاجوردی،

قهوه‌ای روشن و سفید وجود دارد. قاب دیگر ارتفاع بیشتری

داشته و از کاشی معرق است. در داخل قاب، چهار تریج

بافاصله نقش بسته است که در داخل هر تریج عبارت «الْحُكْمُ

فاصله هر ترنج گل و بوته قرار گرفته که در آن‌ها از رنگ‌های زرد، سفید، فیروزه‌ای و سبز در زمینه لاجوردی استفاده شده است. پس از ورودی مدرسه، هشتی طراحی شده که در حاشیه هشتی کتیبه‌ای با خط کوفی کلمه «الْمَلِكُ لِلَّهِ» و «اللَّهُ» و «عَلِيٌّ» و «مُحَمَّدٌ» نگارش شده است.

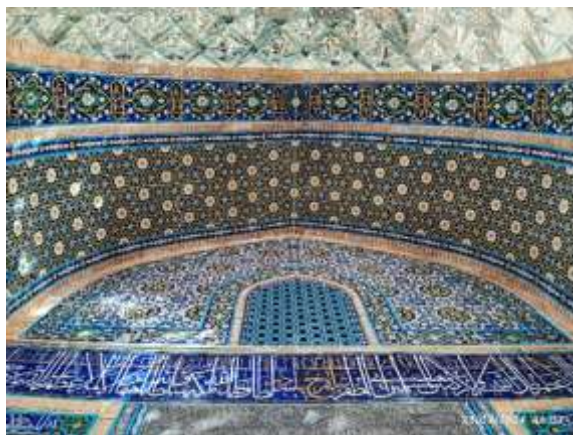
لِلَّهِ» با خط ثلث سفید در کاشی سیاه شکل‌بسته است. در قسمت بدنه علاوه بر موارد فوق، قاب دیگری قرار دارد که نسبت به قاب قبلی باریک‌تر، اما از نظر ارتفاع یکسان است. در داخل این قاب چهار ترنج در فاصله‌های معین از یکدیگر قرار گرفته‌اند که در داخل هر ترنج عبارت «الحکم لله» به خط ثلث سفید در زمینه سیاه با کاشی معرق قرار گرفته است. در

تصویر ۵: متن کتیبه ورودی مدرسه دودر (مأخذ: نگارندگان)

تصویر ۶: قاب‌های مستطیل‌شکل ورودی مدرسه دودر (مأخذ: نگارندگان)

تصویر ۷: ورودی مدرسه دودر (مأخذ: نگارندگان)

نقوش هندسی در زمینه فیروزه‌ای وجود دارد. بالای طاق ایوان، همانند بالای حجره‌ها در قسمت لچکی‌ها، تلفیق آجر و کاشی با نقوش هندسی به رنگ‌های سفید، فیروزه‌ای و لاجوردی مشاهده می‌شود. اغلب تزیینات ایوان، به جز کتیبه‌ها از جنس گچ‌بری است. این تزیینات دارای طرح‌های لوزی هستند که در وسط آن‌ها، طرح‌های چلیپایی با عبارت «الْمَلِكُ لِلَّهِ» به صورت خط برجسته نقش بسته است.

ایوان شمال شرقی: ایوان شمال شرقی نیز مانند ایوان‌های دیگر دارای تزیینات و کتیبه‌های ارزشمندی است. در قسمت مرکزی ایوان شمال شرقی، کتیبه‌ای در سه جبهه ایوان ادامه یافته است. در این کتیبه گچی به خط ثلث برجسته با رنگ زرد در زمینه فیروزه‌ای، آیات ۲۵۵ و ۲۵۶ از سوره مبارکه البقره نگارش شده است: «اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِّنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ».

در بالای کتیبه، عبارت «الملک لله» به رنگ نارنجی و با خط کوفی به صورت مکرر نگاشته شده است که دارای طرح‌های برجسته اسلیمی به رنگ قهوه‌ای است. بالای این نوار کتیبه تزیینی با گل و برگ‌های گچی برجسته در زمینه فیروزه‌ای مشاهده می‌شود. در بالای ایوان، کتیبه کوفی بنایی گچی به صورت برجسته به رنگ زرد در زمینه فیروزه‌ای نام مبارک

ایوان جنوب شرقی: ایوان جنوب شرقی، ورودی مدرسه است که بعد از سردرد و هشتی قرار دارد و چندین کتیبه در آن دیده می‌شود. در قسمت مرکزی ایوان، نوار کتیبه گچی وجود دارد که با خط ثلث به رنگ زرد در زمینه فیروزه‌ای آیات ۸۴-۸۱ سوره مبارکه الدهر نگاشته شده است: «قوله تعالى و يُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَىٰ حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكْرًا إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا فَوَقَاهُمُ اللَّهُ شَرَّ ذَلِكَ الْيَوْمِ وَلَقَّاهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا وَجَزَاءً بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيرًا مُتَّكِنِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا وَدَانِيَةً عَلَيْهِمْ ظِلَالُهَا وَذُلَّتْ أُفُوفُهَا تَذِيلًا صدق الله العلي. جواد دلربا، کتیبه بیوکی، فی سنه ۱۴۰۵ ق.» در این کتیبه تاریخ ۱۴۰۵ ق به همراه نام استادکار و کاتب نوشته شده است که تاریخ بازسازی آن و نشان می‌دهد متعلق به دوران تیموری نیست. نقوش اسلیمی با رنگ قهوه‌ای داخل کتیبه را تزیین نموده‌اند. همچنین، عبارت «الْمَلِكُ لِلَّهِ» به رنگ نارنجی و با خط کوفی در بالای کتیبه تکرار شده است.

در قسمت داخلی ایوان، کتیبه کوفی بنایی به شکل برجسته و به رنگ زرد در زمینه فیروزه‌ای وجود دارد که متن آن، آیه ۲۵۵ سوره مبارکه البقره است. متن کتیبه چنین است: «اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِّنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ». این کتیبه در سرتاسر دهانه ایوان چهار مرتبه تکرار شده است. ابتدا و انتهای این کتیبه دو قاب مربعی بزرگ با

«مُحَمَّدٌ^(ص)» تکرار شده است. این کتیبه به شکل مربع‌هایی است که در داخل این مربع‌ها چهار بار نام مبارک «عَلِيٌّ^(ع)» تکرار شده است. در تمام کتیبه دهانه ایوان ۵۶ بار نام مبارک «مُحَمَّدٌ^(ص)» و ۵۶ بار نام مبارک «عَلِيٌّ^(ع)» نگاشته شده است. این ایوان نیز دارای تزیینات گچی به صورت آجرچینی و به صورت در میان آجر مهردار دارد.

ایوان شمال‌غربی: ایوان شمال‌غربی تزیینات فراوانی دارد. در قسمت مرکزی ایوان یک کتیبه به خط ثلث برجسته زردرنگ در زمینه فیروزه‌ای رنگ آیات ۱۶-۱۹ از سوره مبارکه آل‌عمران بدین صورت نقش بسته است: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا إِنَّا أَمْنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ الصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَاتِنِينَ وَالْمُنْفِقِينَ وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَعِيًا بَيْنَهُمْ وَمَنْ يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ صدق الله العظيم». در داخل نوار و بالای کتیبه قرآنی، کتیبه دیگری با خط کوفی و با رنگ نارنجی، عبارت «الْمَلِكُ لِلَّهِ» در سرتاسر کتیبه با نقوش اسلیمی برجسته به رنگ قهوه‌ای وجود دارد.

در بالای کتیبه، نواری با نقوش برگ و گل در بالای طاق تا در طرف دیگر ایوان در بالای کتیبه شکل گرفته است. کتیبه دیگری با خط کوفی بنایی به رنگ زرد و در زمینه فیروزه‌ای به صورت برجسته آیه ۳۰ سوره مبارکه النمل نوشته شده است که ۱۴ بار تکرار گشته است: «إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ». این ایوان نیز دارای تزیینات گچی بسیاری است. در انتهای ایوان مقرنس‌های گچی نقاشی به همراه تزیینات گچ‌بری شده وجود دارد. تزیینات گچی دیگر آن شامل لوزی‌هایی که به شکل شطرنج درآمده و در وسط لوزی‌ها، طرح‌های چلیپایی نقش بسته است که در داخل آن‌ها به خط کوفی بنایی به صورت یک‌درمیان عبارت «اللَّهُ، مُحَمَّدٌ وَ عَلِيٌّ» و عبارت «الْمَلِكُ لِلَّهِ» به حالت برجسته نوشته شده است. اطراف لوزی‌ها نیز با گل‌های چندپر

به صورت برجسته تزیین شده است. ازاره این ایوان همانند ایوان‌های دیگر، از سنگ سیاه پوشیده شده است.

ایوان جنوب غربی: در قسمت مرکزی ایوان کتیبه‌ای به خط ثلث برجسته در زمینه فیروزه‌ای رنگ متن آیات ۲۸ و ۲۹ سوره مبارکه «الفتح» نگاشته شده است: «قوله تعالى هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءَ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَرَزَعٍ أُخْرِجَ شَطَآءُ فَازَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا تحریراً فی محرم سنه ثلث و اربعین و ثمانمائة». در بالای آن، کتیبه دیگری به خط کوفی برجسته با رنگ نارنجی عبارت «الْمَلِكُ لِلَّهِ» به همراه نقوش اسلیمی به صورت برجسته و با رنگ قهوه‌ای نقش بسته است. در حاشیه جلو طاق یک نوار کتیبه به خط کوفی بنایی برجسته و رنگ زرد در زمینه فیروزه‌ای رنگ عبارت «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ» به صورت چهارگوش در داخل یکدیگر شکل گرفته است و در سرتاسر حاشیه جلو طاق تا ۱۶ بار تکرار شده است. کتیبه دیگری در پیش‌آمدگی انتهای طاق، به خط کوفی بنایی با رنگ زرد در زمینه فیروزه‌ای رنگ به صورت برجسته، اسما مبارک «اللَّهُ، مُحَمَّدٌ^(ص)» و «عَلِيٌّ^(ع)» به صورت چهارگوش وجود دارد که با نقوش برگ و گل به صورت گچ‌بری تزیین شده‌اند. بالای کتیبه شامل لوزی‌هایی با اسما مبارک «مُحَمَّدٌ^(ص)» و «عَلِيٌّ^(ع)» به خط کوفی بنایی با آجرهای مهردار بر روی گچ وجود دارد. در انتهای ایوان مقرنس‌های نقاشی شده گچی و در قسمت پایین یک محراب ساده با تزیینات گچی دیده می‌شود. بالای طاق ایوان در قسمت لچکی‌ها تلفیق آجر و کاشی وجود دارد. تزیینات دیگری شامل گچ‌بری‌هایی به شکل لوزی وجود دارد که در وسط آن اسما مبارک «اللَّهُ» و «مُحَمَّدٌ^(ص)» به خط کوفی بنایی با طرح شبیه آجرهای مهردار بر روی گچ است. این تزیینات در قسمت پایین کتیبه کمرگاه ایوان قرار دارد.

تصویر ۸: ایوان‌های جنوب شرقی، شمال شرقی، شمال غربی و جنوب غربی مدرسه دودر (مأخذ: نگارندگان)

تصویر ۹: تزیینات ایوان‌های مدرسه دودر (مأخذ: نگارندگان)

(هفت‌رنگ) نوشته شده است، از آنجا که کاشی هفت‌رنگ متعلق به دوره صفویه و همچنین رنگ زرد به‌کاررفته و رنگ سیاه حاشیه از نمونه رنگ‌های صفویه است و چون تنها نمونه کتیبه کاشی هفت‌رنگ این بنا است، به‌احتمال زیاد این کتیبه در دوره صفویه مرمت شده است. قسمت‌های زیادی از این کتیبه ریخته و جای آن را گچ گرفته‌اند. کتیبه باقی‌مانده چنین است: نیکویی کن ... بنده ... (مح) کم دین حق رکنیست معتبر، ارکان ... عاقبتش محمود باد...

[\(Khazae, 2009: 68\)](#)

گنبد غربی: در این مدرسه دو گنبد باقی مانده است، یکی در گوشه غربی و دیگری در گوشه جنوبی که هر دو از نظر فرم معماری مشابه و دارای ساقه بلند هستند، اما از نظر تزیینات کمی با یکدیگر اختلاف دارند. ساقه گنبد غربی بر روی چندضلعی آجری نسبتاً بلند قرار گرفته است که از نظر تزیینات به سه قسمت تقسیم می‌شود. قسمت پایین ساقه صفحات عمودی دارای طرح‌های طاقی شکل و دربردارنده نقوش هندسی در رنگ‌های لاجوردی و فیروزه‌ای، در ردیف وسط کتیبه‌ای دوزتادور ساقه نقش بسته است که با خط ثلث سفید در زمینه لاجوردی و با استفاده از کاشی خشتی

نگارش شده که سراینده آن‌ها، انوری است. این ابیات اشاره به فانی و گذرا بودن دنیا داشته و این‌که بهتر است انسان در مقابل اتفاقات خوش و ناخوشی که خارج از اراده ماست، رضا و تسلیم حق باشد (Khazaee, 2009: 68).

مدرسه پریزاد

همزمان با ساخت مسجد گوهرشاد توسط گوهرشاد خانم، خدمه او به نام پریزاد خانم، دست‌اندرکار بنای مدرسه پریزاد در نزدیکی مسجد گوهرشاد شد (Mashhadi).
243: 2004: Mohammadi). مدرسه پریزاد متصل به درالسیاده و مقابل مدرسه دودر است که در سابق بین این دو مدرسه بازاری به نام زنجیر قرار داشته است. این بازار در ۱۳۵۴ ق تخریب شد (Atarodi, 1997: 138) و اکنون به‌صورت راهرویی درآمدی که زائران از طریق بست شیخ بهاء‌الدین از آن به حرم مطهر مشرف می‌شوند (Khazaee, 64: 2009). این مدرسه یک‌بار در زمان شاه سلیمان صفوی (۱۶۸۰ ق) به‌وسیله نجف‌قلی خان بیگلربیگی قندهار، تعمیر و مرمت شده است. در حدود ۱۳۴۲ ش بنای این مدرسه وضعیت مناسبی نداشته تا این‌که در این سال و در ۱۳۴۶ ش تعمیرات اساسی در مدرسه ازجمله، تعمیر و مرمت کاشی‌کاری‌ها، تعویض درب‌های فرسوده، تعمیر و مرمت پوشش‌ها و آجرفرش کردن، انجام گرفت (Molazadeh, 2002: 94).

مدرسه پریزاد حجره‌های دو طبقه‌ای دارد که جلو هر طاق ایوانی واقع گشته است (Molazadeh, 2002: 94). نقشه مدرسه مانند دیگر مدارس تیموری در مشهد، چهار ایوانی بوده است. صحن بنا مربع شکل است که در آن حجره‌های دو طبقه، ایوان‌ها و اتاق‌های گنبددار شکل گرفته‌اند. ورودی بنا به‌صورت ایوان نسبتاً عمیقی، در ضلع غربی مدرسه قرارگرفته است. نمای بیرونی سردر به دلیل تعمیرات صورت گرفته در دوره اخیر وضعیت معماری تیموری را از دست داده است. مقرنس‌های گچی نقاشی شده و کتیبه مربوطه به تعمیرات بنا در دوره صفوی است (Molazadeh, 2002: 95). صحن مدرسه ابعاد تقریبی ۱۵ در ۱۰ متر دارد. ازاره حیاط با سنگ سیاه‌رنگ پوشیده شده است. بقیه نمای صحن با آجر و در بالا با کاشی‌کاری معرق تزیین شده است.

در بالای این کتیبه، عبارت «الْمُلْكُ لِلَّهِ» به خط کوفی زرد در سراسر کتیبه تکرار شده است، این کتیبه هم متعلق به دوره صفویه است. بعد از قسمت کتیبه تزییناتی اطراف گنبد وجود دارد که باوجود آسیب برخی از قسمت‌های آن طرح‌های محرابی شکل کوچک به‌صورت دو ردیف به همراه نقوش گل و بوته به رنگ‌های سفید، زرد، فیروزه‌ای، لاجوردی و قهوه‌ای تزیین شده است. قسمت خود گنبد دو پوسته را کاشی فیروزه‌ای پوشانده است که ابتدای آن طرح هندسی به رنگ لاجوردی و زرد عسلی وجود دارد و آهیانه بدون تزیین و کتیبه است. در فضای گنبدخانه زیر گنبد، تزیینات و کتیبه وجود ندارد و گویا در اثر گذر زمان و تعمیرات از بین رفته است (Khazaee, 2009: 68).

گنبد جنوبی: در گنبدخانه جنوبی، سنگ‌قبری قرار دارد که مربوط به بانی مدرسه، امیر غیاث‌الدین یوسف خواجه است (Atarodi, 1997: 87)، این سنگ به طول ۲ متر، عرض ۶۱ متر و ارتفاع ۵۰ سانتیمتر با کتیبه‌ها و نقوش، تزیین شده است. این سنگ مورخ ۸۴۶ ق و عمل عطاء‌الله بن عبدالله ارسلان است (Oklin, 2007: 348). ساقه این گنبد در سه سطح، ابتدا با طاق‌نماهایی با نقوش هندسی سپس کتیبه‌ای کمربندی و بالاخره با نواری پهن تزیینی مزین شده است. بر بالای این ساقه، قسمت اصلی گنبد با پوششی از کاشی‌های فیروزه‌ای واقع گردیده و حاشیه تحتانی آن به نقوش هندسی مزین شده است.

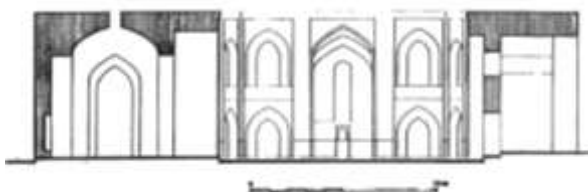
در کتیبه کمربندی ساقه، بر کاشی معرق به خط ثلث سفیدرنگ در زمینه لاجوردی اشعاری نگاشته شده که بخش‌هایی به خط کوفی و رنگ زرد عسلی «الْمُلْكُ لِلَّهِ» آن، از بین رفته است. گنبد به‌صورت دو پوسته ساخته‌شده که قسمت آهیانه یا پوسته داخلی آن سراسر نقاشی شده است. در وسط آهیانه یک شمسه بزرگ و داخل و اطراف این شمسه، طرح‌های اسلیمی و گیاهی ترسیم شده است. در پایین عرقچین و بالای طاقچه‌های ساقه گنبد، یک کتیبه پهن قرآنی قرار دارد، این کتیبه به خط ثلث سفید در زمینه طرح‌های اسلیمی طلایی‌رنگ نوشته شده است و در زیر این کتیبه، نواری تزیینی قرار دارد. به غیر از نقاشی‌های زیر پاکار گنبد و کتیبه‌ها، بقیه سطوح گنبدخانه، سفیدکاری است. بر دور گنبد بر کاشی معرق بسیار ممتازی، ابیاتی به خط ثلث

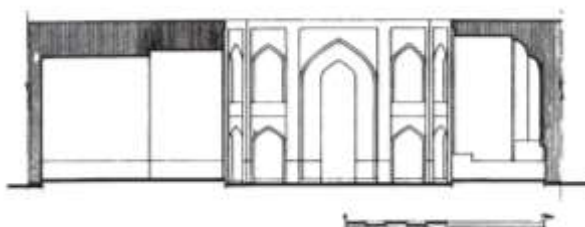
تصویر ۱۰: پلان طبقه همکف مدرسه پریزاد (مأخذ: [Haji Ghasemi, 2003: 121](#))

در مدرسه پریزاد، یک محل تدریس نیز بنا گردیده بود که به رواق درالسیاده ارتباط داشت و یک در، در آنجا قرار داشت که طبق وصیت متولی، باید همواره در جای خود باشد تا طلاب در شب و روز به حرم مشرف شوند ([Atarodi, 1997: 129](#)). محل تدریس اصلی مدرسه، فضای گنبدداری در پشت ایوان شرقی است که این پوشش گنبدی از بین رفته است و تنها بقایای مقرنس‌های ساده‌ای مشهود است.

در مدرسه پریزاد، یک محل تدریس نیز بنا گردیده بود که به رواق درالسیاده ارتباط داشت و یک در، در آنجا قرار داشت که طبق وصیت متولی، باید همواره در جای خود باشد تا طلاب در شب و روز به حرم مشرف شوند ([Atarodi, 1997: 129](#)).

تصویر ۱۱: مقطع شرقی-غربی (ب-ب) مدرسه پریزاد ([Haji Ghasemi, 2003: 121](#))

تصویر ۱۲: مقطع شمالی-جنوبی (الف-الف) مدرسه پریزاد ([Haji Ghasemi, 2003: 121](#))

داخلی غرفه‌ها در بالای ازاره از گچ سفید پوشیده شده است. در قوس طاق حجره طبقه همکف نقوش اسلیمی و در طبقه بالا نقوش هندسی شکل گرفته است. حیاط فاقد کتیبه است، به همین دلیل در دسته‌بندی‌ها قرار نگرفته است. نمای بیرونی مدرسه پریزاد، طاقچه‌ها تزئینی قوسی شکل دارد. در قسمت لچک این طاق‌های قوسی، نقوش اسلیمی گیاهی به رنگ آبی و زرد وجود دارد. در لچک‌های

بنا اکنون در ضلع غربی بالاسرحرم مطهر امام رضا^(ع) روبه‌روی مدرسه دودر و جنب رواق بزرگ دارالولایه واقع است ([Pasandideh, 2009: 103](#)). حیاط مدرسه دارای چهار ایوان است. تناسبات حیاط مدرسه به نسبت کوچک‌تر از مدرسه دودر است. حیاط دارای ازاره سیاه از سنگ تراشیده شده است. قسمت بالای طاق‌ها دارای کاشی‌کاری معرق با طرح‌های هندسی و نقوش اسلیمی با رنگ‌های فیروزه‌ای، لاجوردی، سفید و قهوه‌ای است. بدنه

طاقچه بالا نقوش اسلیمی گیاهی با کاشی معقلی حصیرباف راسته زرد و آبی نقش بسته است.

موقعیت و مضمون کتیبه‌ها در مدرسه پریراد

مدرسه پریراد به نسبت مدرسه دودر دارای کتیبه‌ها و تزیینات کمتری است، اما این موضوع به شکوه و عظمت این مدرسه لطمه‌ای وارد نمی‌کند. در ادامه کتیبه‌های قسمت‌های مختلف مدرسه پریراد مورد بررسی قرار گرفته است.

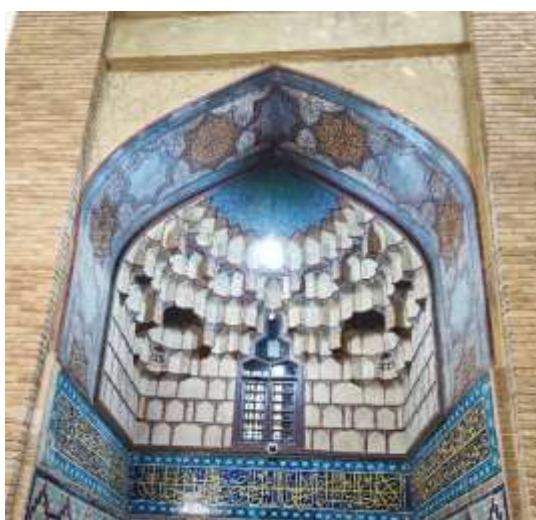
ورودی: ورودی اصلی مدرسه در ضلع غربی و روبه‌روی مدرسه پریراد است. در این قسمت مقرنس‌های گچی نقاشی شده‌ای وجود دارد که متعلق به دوران صفوی است. در کتیبه این قسمت، تاریخ ۱۰۹۱ ق نگاشته شده است که بیانگر بازسازی در دوره صفوی است. علاوه بر این، در متن کتیبه نام شاه سلیمان نقش بسته است. تمام موضوعات مطرح شده حاکی از آن است که تزیینات این قسمت مربوط به دوره تیموری نبوده است و متعلق به دوره صفوی است. کتیبه نام‌برده در سه جبهه بدنه ایوان ورودی به خط ثلث و با رنگ زرد در زمینه لاجوردی نقش بسته است. در اطراف کتیبه دو نوار سیاه و سفید و یک نوار پهن ترکه با گل‌های سفید و

برگ‌های لاجوردی در زمینه فیروزه‌ای وجود دارد. متن کتیبه عبارت است از: «قَدْ وَفَّقَ اللَّهُ سُخَّانَهُ لِتَعْمِيرِ هَذِهِ الْمَدْرَسَةِ الْمُقَدَّسَةِ فِي أَيَّامِ دَوْلَةِ السُّلْطَانِ الْمُعْظَمِ وَ الْخَاقَانَ الْأَعْظَمِ ذِي الشُّوْكَةِ الْقَاهِرَةِ الْإِسْكَندَرِيَّةِ وَ الْحُشْمَةَ الْبَاهِرَةَ السُّلَيْمَانِيَّةِ السُّلْطَانَ بَيْنَ السُّلْطَانِينَ أَبِي الْمُنْصُورِ شَاهِ سُلَيْمَانَ الصَّفْوِيَّ الْحُسَيْنِيَّ بِهَا دُرْخَانَ خَلَدَ اللَّهُ تَعَالَى مُلْكَهُ، أَمِيرِ الْأَمْرَاءِ الْكِرَامِ وَ خَانَ الْخَوَانِينَ الْعِظَامِ مَصْدَرَ الْخَيْرِ وَ الْأَثَارِ نَجْفَقُلِي خَانَ بَيْكَلَرِيغِي قَنْدَهَارَ بِاهْتِمَامِ عَلِيِّ حَضْرَةِ آقَا مُحَمَّدٍ بَاقِرِيئِكَ وَ سَعْيِ حَضْرَةِ مِيرْزَا شُكْرِ اللَّهِ سَنَةً».

در دو سمت در ورودی، دو قاب مستطیل شکل با حاشیه لاجوردی وجود دارد که داخل آن با پیوند آجر و کاشی با رنگ‌ها لاجوردی و فیروزه‌ای و نقوش هندسی تزیین شده‌اند. علاوه بر این، دو قاب مستطیل شکل با رنگ لاجوردی و تزیینات نقوش هندسی نیز در اطراف در ورودی وجود دارد. در بالای کتیبه نیز مقرنس‌ها تا سقف شکل بسته‌اند. پس از ورودی و داخل فضای هشتی تزیینات، آجر و کاشی به رنگ‌های لاجوردی، فیروزه‌ای در طرح‌واره‌های لوزی وجود دارد.

تصویر ۱۲: کتیبه سردر ورودی بنا (مأخذ: نگارندگان)

تصویر ۱۴: سردر ورودی بنا (مأخذ: نگارندگان)

گچ‌بری‌های لوزی‌شکل با اسماء مبارک «الله» و «مُحَمَّدٌ^(ص)» با خط کوفی بنایی نقش بسته است. ایوان جنوبی: ایوان جنوبی از لحاظ تزئینات شباهت زیادی به ایوان شمالی دارد و تنها عمق آن کمتر است. در این ایوان در قسمت مرکزی کتیبه‌ای با نقوش برجسته اسلیمی به رنگ قهوه‌ای و متن سوره التین دیده می‌شود: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَالَّتَيْنِ وَالرَّيْتُونَ وَطُورِ سَيْنِينَ وَهَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدُ بِالذِّينِ أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَحْكَمَ الْحَاكِمِينَ». عبودیت ۱۳۶۵ خ». در بالای کتیبه عبارت «الْمَلِكُ لِلَّهِ» به خط کوفی نارنجی و در بالای لوزی‌های گچ‌بری شده اسماء مبارک «الله» و «مُحَمَّدٌ^(ص)» تکرار شده است. قوس بالای طاق نیز تزئینات کاشی‌کاری معرق با زمینه فیروزه‌ای و رنگ سفید،

ایوان شمالی: همان‌گونه که بیان شد، مدرسه پریزاد تزئینات و کتیبه‌های کمتری نسبت به مدرسه دودر دارد. در قسمت مرکزی ایوان، کتیبه‌ای گچی وجود دارد که با خط ثلث و به رنگ زرد در زمینه فیروزه‌ای تاریخ ۱۴۰۶ ق نگاشته شده است و به دوره بعد از تیموری اشاره دارد. در داخل کتیبه طرح‌های اسلیمی به رنگ قهوه‌ای آیات ۱۴-۱ سوره مبارکه الفجر نگاشته شده است: «وَالْفَجْرِ وَلَيَالٍ عَشْرٍ وَالشُّعْرِ وَالْوَجْرِ وَاللَّيْلِ إِذَا يَسْرِ هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ لِّذِي حِجْرِ أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادِ إِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ الَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِ وَتَمُودَ الَّذِينَ جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ وَفِرْعَوْنَ ذِي الْأَوْتَارِ الَّذِينَ طَغَوْا فِي الْبِلَادِ فَأَكْتَرُوا فِيهَا الْفَسَادَ فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ، کتیبه سلطانی، ۱۴۰۶». در قسمت بالای کتیبه، به خط کوفی و با رنگ نارنجی عبارت «الْمَلِكُ لِلَّهِ» وجود دارد. همچنین در قسمت جلوی ایوان

لاجوردی و قهوه‌ای است و بدنه جلویی ایوان دارای تزیینات آجر و کاشی با طرح نقوش هندسی در رنگ‌های فیروزه‌ای و لاجوردی دارد.

ایوان شرقی: در ایوان شرقی در ورودی به مدرسه وجود دارد. در اطراف در ورودی کتیبه‌ای با کاشی معرق به خط ثلث در زمینه لاجوردی وجود دارد. متن کتیبه چنین است: «قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ وَ مُسْلِمَةٍ. وَ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: الْعَالِمُ بِلَا عَمَلٍ كَشَجَرٍ بِلَا ثَمَرٍ. وَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: فَضْلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِ الْقَمَرِ عَلَى سَائِرِ النُّجُومِ. وَ عَنْهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: مَنْ أَدَّلَ عَالِمًا بِغَيْرِ حَقٍّ أَذَلَّهُ اللَّهُ تَعَالَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ رُؤُوسَ الْأَوَّلِينَ وَ الْآخِرِينَ. وَ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: لِكُلِّ شَيْءٍ طَرِيقٌ وَ طَرِيقُ الْعِلْمِ التَّقْوَى». در قسمت ابتدایی و انتهایی کتیبه، دو

قاب مربع با کاشی معرق به رنگ‌های لاجوردی و با خط کوفی عبارت «الْمُلْكُ لِلَّهِ» نوشته شده است. در این قاب، نقوش اسلیمی به رنگ‌های قهوه‌ای و فیروزه‌ای نقش بسته‌اند. همچنین، در اطراف کتیبه دارای نواری با گل‌هایی به رنگ سفید، قهوه‌ای در زمینه لاجوردی است. بدنه ایوان با لوزی‌های کاشی معرق در زمینه آجری به رنگ لاجوردی و برگ و گل‌هایی به رنگ قهوه‌ای و سفید وجود دارد.

ایوان غربی: در ایوان غربی ورودی اصلی بنا قرار دارد و از بقیه ایوان‌ها عمق کمتری دارد و هیچ کتیبه‌ای در آن وجود ندارد. تنها بدنه و دیوار انتهایی ایوان دارای تزیینات تلفیقی آجر و کاشی با رنگ‌های لاجوردی و فیروزه‌ای است و اطراف آن طرح‌های لوزی با نقوش هندسی وجود دارد.

تصویر ۱۵: ایوان‌های مدرسه پریزاد (مأخذ: نگارندگان)

تحلیل مضمون و موقعیت کتیبه‌های مدارس دودر و پریزاد
 کتیبه‌های متنی اسماء الحسنی و قرآنی در تزئینات مدارس دودر و پریزاد سهم زیادی داشته است. سوره‌های مبارک بقره، آل عمران و الفتح بیشترین کاربرد را داشته و سوره‌های مبارک النمل، الدهر، الکهف، الفجر و التین به یک‌میزان استفاده شده است. کتیبه‌های اسماء الحسنی همچون

«اللَّهُ»، «مُحَمَّدٌ (ص)» و «عَلِيٌّ (ع)» در تزئینات مدارس کاربرد فراوانی داشته است. علاوه بر این عبارت «الْحُكْمُ لِلَّهِ»، «الْمُلْكُ لِلَّهِ»، «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ»، «مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ» در داخل کتیبه‌های اصلی نیز نقش بسته‌اند. در نمودار ۱، تعداد کتیبه‌ها و انواع آن‌ها در مدارس دودر و پریزاد دسته‌بندی شده‌اند.

مدرسه پریزاد	مدرسه دودر	
۸ کتیبه: ۲ کتیبه دوره تیموری / ۱ کتیبه دوره صفوی / ۴ کتیبه دوره متأخر	۲۲ کتیبه: ۲۸ کتیبه دوره تیموری / ۵ کتیبه دوره صفوی	تعداد کتیبه
۲ کتیبه قرآنی / ۴ کتیبه اسماء الحسنی / ۱ کتیبه تاریخی / ۱ کتیبه حدیثی	۷ کتیبه قرآنی / ۹ کتیبه اسماء الحسنی / ۳ کتیبه ادبی / ۱ کتیبه تاریخی / ۱ کتیبه حدیثی / ۱۲ عبارت دین	ویژگی کتیبه
۴ کتیبه خط ثلث / ۴ کتیبه خط کوفی	۱۲ کتیبه خط ثلث / ۱۲ کتیبه خط کوفی / ۷ کتیبه خط کوفی بنایی / ۱ کتیبه خط نستعلیق	خط کتیبه
۴ کتیبه کاشی معرق / ۴ کتیبه گچی	۱۱ کتیبه کاشی معرق / ۱۷ کتیبه گچی / ۲ کتیبه نقاشی / ۱ کتیبه سنگی / ۲ کتیبه هفت‌رنگ	نوع کتیبه

های این مدارس، کتیبه هفت‌رنگ نقاشی است که در آهیانه گنبد غربی نقش‌بسته است. علاوه بر این کتیبه هفت‌رنگ نیز در ساقه گنبد جلوه شکوهمندی دارد. در رابطه با نوع خط کتیبه‌ها نیز می‌توان این‌گونه بیان نمود که خط ثلث با مضامین آیات قرآنی و تاریخی بیشترین استفاده را در کتیبه‌های مدارس داشته است. پس از آن خط کوفی و خط کوفی بنایی پرکاربردترین خط کتیبه‌ها بوده‌اند که عمدتاً بر روی بدنه‌های مدارس و داخل ایوان‌ها به‌کار گرفته شده است. در جدول ۲، نوع کتیبه و خط آن به تفکیک موقعیت قرارگیری کتیبه مشخص شده است.

در اواخر دوره ایلخانیان و اوایل دوره تیموریان هنر کاشی‌کاری با سابقه‌ای زیاد به‌صورت کاشی معرق نمایان گشت. از این رو، اغلب کتیبه‌های مدارس دودر و پریزاد از جنس کاشی معرق است. کاشی معرق در بناهای بسیاری در این دوره در خطه خراسان همچون مسجد باشکوه گوهرشاد دیده می‌شود. به‌جز کتیبه کاشی معرق، کتیبه‌های گچی از فراوانی مشهودی در این مدارس برخوردارند، اما کتیبه سنگی به‌صورت محدود و تنها در سردر ورودی مدرسه دودر یافت می‌شود. این موضوع به این خاطر است که سنگ در خطه خراسان به‌سختی یافت می‌شده است. یکی از زیباترین کتیبه

جدول ۳: خط و نوع کتیبه‌های مدارس دودر و پریزاد (مأخذ: نگارندگان)

مدرسه	موقعیت کتیبه	خط کتیبه	نوع کتیبه
مدرسه دودر	سردر	۶ کتیبه به خط ثلث	کتیبه‌های کاشی معرق
		۳ کتیبه به خط کوفی	
		۱ کتیبه به خط نستعلیق	
	ساقه گنبد	۲ کتیبه به خط ثلث	کتیبه‌های کاشی معرق
		۲ کتیبه به خط کوفی	
	آهیانه	۱ کتیبه به خط ثلث	کتیبه‌های نقاشی
		۱ کتیبه به خط کوفی	
	ایوان شمال شرقی	۱ کتیبه به خط ثلث	کتیبه‌های گچی
		۱ کتیبه به خط کوفی	
		۱ کتیبه به خط کوفی بنایی	
	ایوان جنوب غربی	۳ کتیبه به خط کوفی بنایی	کتیبه‌های گچی
		۱ کتیبه به خط کوفی	
		۱ کتیبه به خط ثلث	
	ایوان جنوب شرقی	۳ کتیبه به خط کوفی	کتیبه گچی
		۱ کتیبه به خط کوفی بنایی	
۱ کتیبه به خط ثلث			
ایوان شمال غربی	۲ کتیبه به خط کوفی بنایی	کتیبه‌های گچی	
	۱ کتیبه به خط ثلث		
	۱ کتیبه به خط کوفی		
مدرسه پریزاد	سردر	۱ کتیبه به خط ثلث	کتیبه کاشی معرق
	ایوان شمالی	۱ کتیبه به خط ثلث	کتیبه‌های گچی
		۱ کتیبه به خط کوفی	
	ایوان جنوبی	۱ کتیبه به خط ثلث	کتیبه‌های گچی
		۱ کتیبه به خط کوفی	
	ایوان شرقی	۱ کتیبه به خط ثلث	کتیبه‌های کاشی معرق
		۲ کتیبه به خط کوفی	

اند. سوره‌ها و آیات قرآنی همواره در تمامی مراحل زندگی مسلمانان جای داشته و نمود والای آن را در تزیینات معماری به‌خصوص در کتیبه‌ها می‌توان یافت. این موضوع نشان‌دهنده اعتقاد معماران دوران تیموری به دین مبین اسلام بوده است. در جدول ۴، موقعیت و مضمون کتیبه های قرآنی مدارس ارائه شده است.

همان‌طور که بیان شد، کتیبه‌های قرآنی بیشترین استفاده را در تزیینات مدارس داشته‌اند و بیان‌کننده جایگاه ویژه آن در تزیینات بناهای دوره تیموریان است. سوره بقره در کتیبه‌های ایوان شمال شرقی، جنوب شرقی و آهیانه گنبد، بیشترین استفاده را داشته است. سوره‌های مبارک آل عمران، الفتح، الدهر، النمل، التین و الفجر در کتیبه‌های دیگر نقش بسته

جدول ۴: موقعیت و مضمون کتیبه‌های قرآنی در مدارس دودر و پریزاد (مأخذ: نگارندگان)

مدرسه	متن کتیبه قرآنی	مضمون کتیبه	موقعیت کتیبه
مدرسه دودر	سوره مبارک البقره	یکتایی خداوند/ مالکیت زمین و آسمان برای خداوند/ ایمان به خداوند/ دست یافتن به ریسمان استوار دین	۱ کتیبه ایوان شمال شرقی ۱ کتیبه ایوان جنوب شرقی ۱ کتیبه در آهیانه
	سوره مبارک آل عمران	پاداش به صبر کنندگان و راست‌گویان و فرمان‌برداران و انفاق‌کنندگان و استغفار کنندگان/ عدالت خداوند/ یکتایی خداوند	۱ کتیبه در ایوان شمال غربی
	سوره مبارک الفتح	پیامبری محمد (ص)/ پیروی از ایشان/ آمرزش گناهان پیروان پیامبر (ص)	۱ کتیبه در ایوان جنوب غربی
	سوره مبارک الدهر	طعام به یتیمان/ ترس از خداوند/ وعده بهشت به صابران و نیکوکاران	۱ کتیبه در ایوان جنوب شرقی
	سوره مبارک النمل	نامه سلمان بانام خداوند	۱ کتیبه در ایوان شمال غربی
	سوره مبارک التین	رحمت خداوند/ پاداش نیکو به انسان‌های باایمان	۱ کتیبه در ایوان جنوبی
مدرسه پریزاد	سوره مبارکه الفجر	آگاهی خداوند/ تذکر به انسان	۱ کتیبه در ایوان شمالی

نتیجه‌گیری

حکومت تیموریان پس از ثبات جنگ‌های اولیه، به آبادانی شهرها پرداختند، یکی از شهرهایی که مورد توجه ویژه قرار گرفت، مشهد بود. مشهد به دلیل وجود بارگاه مطهر امام رضا^(ع) به قطب زیارتی شیعیان تبدیل شده بود. همچنین، به دلیل شرایط مناسب شهر مشهد، شیعیان زیادی به این شهر مهاجرت کرده بودند. به همین دلیل، بناهای عمومی متعددی در شهر مشهد، به‌وسیله شاهان تیموری ساخته شده است. از آنجایی که تیموریان به علم و گسترش آن اهمیت بسیاری می‌دادند، مدارس متعددی را در قلمرو خویش و بالأخص مشهد برپا نمودند. سه مدرسه بالاسر، دودر و پریزاد در این دوره بنا شد که مدرسه بالاسر به دلیل گسترش حرم مطهر تخریب شده است، اما مدارس دودر و پریزاد، جزء باشکوه‌ترین آثار تیموریان هستند. در این مدارس، الگوی چهار ایوانی با حیاط مرکزی حاکم است که الگوی رایج این دوره است. در ساختار معماری مدارس اشتراکاتی همچون چهار ایوانی بودن، تعداد طبقات، حجره‌ها و شکل صحن وجود دارد و تفاوت‌های آنان در ابعاد و اندازه است. این مدارس همانند دیگر بناهای این دوره، تزیینات باشکوهی دارد که کتیبه‌ها جز شاخص‌ترین این تزیینات است. مدرسه دودر به نسبت مدرسه پریزاد تزیینات و کتیبه‌های بیشتری

دارد و از نظر مساحت نیز بزرگ‌تر است. بنای اولیه مدرسه پریزاد و دودر در زمان تیموریان ساخته و در زمان شاه سلیمان صفوی تعمیر و بازسازی شده‌اند. به همین دلیل در مدرسه دودر ۵ کتیبه از ۳۳ کتیبه‌ها و در مدرسه پریزاد ۱ کتیبه از ۸ کتیبه متعلق به دوره صفوی است. در مدارس تعداد غالب کتیبه‌ها، متعلق به کتیبه‌های قرآنی است. پس از آن کتیبه‌های اسماء‌الحسنی و کتیبه‌های حدیثی و تاریخی تعداد بیشتری دارد. در کتیبه‌های قرآنی سوره مبارک بقره و آل عمران، بیشترین استفاده را داشته و مضمون آن اشاره به ایمان به خداوندی و مالکیت تمامی زمین و آسمان برای او دارد. کتیبه‌های ادبی نیز تعداد کمتری را شامل می‌گردد که مضمون آن‌ها به علم و فضیلت علم اشاره دارد. مدرسه دودر و پریزاد مانند تمامی بناهای معماری اسلامی، بیانگر اعتقادات و شرایط اجتماعی و فرهنگی زمان خویش هستند. ساخت مدارس و توجه به مکان‌یابی آن‌ها که در نزدیکی مرقد مطهر امام رضا^(ع) بنا شده است، نشان‌دهنده اهمیت بسیار بالای آن‌ها دارد. همچنین، شرایط مناسب اجتماعی جهت کسب علم را نشان می‌دهد. از این‌رو، مدارس تاریخی از قابلیت‌های متعددی جهت پژوهش و مطالعه برخوردار هستند.

- Ettinghausen, R., and Yarshater, E. (2000). *Highlights of Persian Art* (Translated by Hormoz A. Abdullah and Royin Pakbaz). Tehran: Agah. **(In Persian)**.
- Fazel, M. (1972). "Old Schools of Mashhad (Balasar School)". *Vahid Journal*, (100), 40-42.
- Fazaeli, H. (2005). *Calligraphy Teaching*. Tehran: Soroush. **(In Persian)**.
- Feriyeh, R. N. D. (2005). *The Arts of Iran* (1st Edition) (P, Marzban, Trans.). Tehran: Frouzan Publications. **(In Persian)**.
- Graber, O. (1997). *The Art of Iran* (Y, Aazhand, Trans.). *Kayhan Cultural Journal*, (138), 51-46. **(In Persian)**.
- Grube, E., & Scerrato, U. (1998). *The History of Iranian Art, Ilkhanid and Timurid Art* (Y, Aazhand, Trans.). Tehran: Moli Publications. **(In Persian)**.
- Golmbek, L., & Wilber, D. (1995). *Timurid Architecture in Iran and Turan* (K, Afshar, & M. Y, Kiani, Trans.). Tehran: Organization of Cultural Heritage Publications. **(In Persian)**.
- Hafez Abru, Sh. A. (1991). *Historical Geography of Khorasan in the History of Hafez Abru*. Tehran: information publications. **(In Persian)**.
- Haji Ghasemi, K. (2003). *Dictionary of Islamic Architectural Works in Iran (Mosques)*. Tehran: Rozneh. **(In Persian)**.
- Hillenbrand, R. (2007). *Islamic Art and Architecture* (1st Edition) (A, Ashrafi, Trans.). Tehran: Rozaneh Publications. **(In Persian)**.
- Hosseini, H. (2011). "The reflection of Timurid Chaharbagh of Mashhad in history". *Journal of Historical Research*, 3(2), 73-88. **(in Persian with English abstract)**.
- Hosseini-Nia, S. M., Bahrami, A., Navid, A., & Heidari, M. (2016). "Inscription Comparison of Kabud and Gowhar-shad Mosque". *pazhoheshha-ye Bastan shenasi Iran*, 6(11), 191-206. **(in Persian with English abstract)**.
<http://doi.org/10.22084/NBSH.2016.1748>
- Ibn Battuta, A. A. i. M. (1969). *Ibn Battuta's travel book* (Vol. 1). Tehran: Tehran: Translation and Publishing Agency. **(In Persian)**.
- Jafariyan, R. (1991). *History of Shiism in Iran from the Beginning to the Tenth Century AH*. Qom: Ansariyan. **(In Persian)**.
- Alam, N. S. (2003). *Islamic Art of the Middle East* (A, Taftazali, Trans.). Mashhad: Beh Nashr Company. **(In Persian)**.
- Ashuri, M. T., Maziyar, A., & Garivani, N. (2017). "Introduction and Classification of Timurid Architectural Inscriptions." *Journal of Greater Khorasan*, 8 (28), 21-36. **(in Persian with English abstract)**.
<http://doi.org/20.1001.1.22516131.1396.7.28.2.1>
- Astan Quds Razavi Farhamgi Productions Department. (2014). In this piece of heaven (the guide for servants and pilgrims of Imam Reza (a.s.)). Mashhad: Qods Razavi Publications.
- Atarodi, A. (1997). *Khorasan Culture* (Vol. 2). Tehran: Atr Publications. **(In Persian)**.
- Belser, S., & Bloom, J. (2002). *The Art and Architecture of Islam* (Vol. 2). Tehran: SAMT and Academy of Arts. **(In Persian)**.
- Burckhardt, T. (2007). *The Foundations of Islamic Art* (A. Nasri, Trans.). Tehran: Haqiqat Publications. **(In Persian)**.
- Clavikho, R. G. (1985). *Clavikho's Travels* (M, Rajabnia, Trans.). Tehran: Scientific and Cultural Publications. **(In Persian)**.
- Danandeh, S. S. (2017). "The composition of the two inscriptions in the courtyard of the Old Emami Isfahanie and Shahid Mashhadi". *Negareh Journal*, 12(44), 20-39. **(in Persian with English abstract)**.
<http://doi.org/10.22070/NEGAREH.2017.659>
- Etemad alSaltaneh, M. H. Kh. (1988). *Murrat al-Buldan* (A. Navaei & M. Mohaddes, Trans.). Tehran: University of Tehran. **(In Persian)**.
- Elahizadeh, H., Mohammad Dost Lashkami, K., & Najafzadeh, A. (2013). "Content analysis of Khorasan mosque inscriptions during the Timurid era". *Journal of Greater Khorasan*, 5(17), 118-99. **(in Persian with English abstract)**.
<http://doi.org/20.1001.1.22516131.1393.4.17.7.3>
- Esfahani, M. D., & Zamchi, M. (1951). *Gardens of Paradise in the description of the city of Herat* (Vol. 2). Tehran: Tehran University Press. **(In Persian)**.

- OKlin, B. (2007). *Timurid Architecture in Khorasan* (A, Akhshiti, Trans.). Mashhad: Astan Quds Razavi Islamic Research. **(In Persian)**.
- Pasandideh, M. (2009). *The Seminary of Khorasan: The Religious Schools of Mashhad* (Vol. 1). Mashhad: Astan Quds Razavi Islamic Research Foundation Publication. **(In Persian)**.
- Pirnia, M. K. (2003). *Introduction to Islamic Architecture of Iran*. Tehran: University of Science and Industry Press. **(In Persian)**.
- Polmanzo, J. (2001). *Art in Central Asia* (First Edition) (M, Hashemi Golpayegani, Trans.). Mashhad: Astan Quds Razavi Islamic Research Foundation. **(In Persian)**.
- Polmanzo, J. (2001). *Art in Central Asia* (First Edition) (M, Hashemi Golpayegani, Trans.). Mashhad: Astan Quds Razavi Islamic Research Foundation. **(In Persian)**.
- Price, Christine. (2007). *The History of Islamic Art* (M, Rajabnia, Trans.). Tehran: Amir Kabir Publications. **(In Persian)**.
- Pugachenkova, G. A. (2008). *Masterpieces of Central Asian Architecture: 14th and 15th Centuries* (First Edition) (S. D, Tabatabaei, Trans.). Tehran: Academy of Arts. **(In Persian)**.
- Rasouli, E., Etesam, I., & Metin, M. (2020). "The Style and Architectural Decorations of Timurid Structures". *Islamic Art Studies*, 16(37), 1-14. **(in Persian with English abstract)**.
<http://doi.org/10.22034/IAS.2020.108417>
- Rezvani, A. (2005). *In search of urban identity of Mashhad*. Tehran: Ministry of Housing and Urban Development. **(In Persian)**.
- Sahragard, M. (2013). *Artistic Masterpieces in the Astan Quds Razavi: The Inscriptions of the Goharshad Mosque*. Mashhad: Astan Quds Razavi Publications. **(In Persian)**.
- Sahragard, M. (2015). "Mohammad Hassan Razvan and the Revival of Epigraphy Tradition in the Quranic Inscriptions of Imam Reza Shrine". *Astane Honar Journal*, 14-15, 26-31.
- Salehi, K., & Ferestadeh, R. (2018). "The study of the growth and development of Mashhad during the Timurid era". *Journal of Greater Khorasan*, 8(27), 55-66. **(in Persian with English abstract)**.
- Khazai, M. (2009). "Structures and motifs of Timurid-era schools in Khorasan". *Islamic Art Studies*, 6(11), 59-78. **(in Persian with English abstract)**.
<http://doi.org/10.22034/ias.2009.125681>
- Khojaste-Moshari, M.H. (1974). *History of Mashhad*. Mashhad:Astan Qods. **(In Persian)**.
- Kiani, M. Y. (1998). *The History of Iranian Architecture in the Islamic Period* (2nd Edition). Tehran: Samt Publications. **(In Persian)**.
- Labaf Khaniki, R. (1999). *The Face of Khorasan's Cultural Heritage*. Tehran: Organization of Cultural Heritage. **(In Persian)**.
- Mahvan, A. (2004). *The History of Mashhad-al-Reza*. Mashhad: Mahvan (Mah Nashr) Publications. **(In Persian)**.
- Makinejad, M. (2009). *Architectural Decorations* (2nd Edition). Tehran: Organization for the Study and Compilation of Humanities Textbooks. **(In Persian)**.
- Mashkouti, N. (1967). *List of Historical Buildings and Ancient Sites of Iran*. Tehran: Ministry of Culture and Art. **(In Persian)**.
- Mashhadi Mohammad, A. (2004). *Mashhad-al-Reza*. Tehran:Author. **(In Persian)**.
- Mirjafari, H. (1996). *History of Political, Social, Economic and Cultural Transformations in Iran During the Timurid and Turkoman Periods*. Isfahan: Samt Publications. **(In Persian)**.
- Miri, M, Seyedi, M, Daneshdoost, Y, & Nikjo, S. (2008). The clay dome of Mashhad (tomb of Amir Sultan Ghiyathuddin Mohammad bn Musa bin Jaafar (a.s.). *Waqf publication of Eternal Heritage*, (35 and 36), 149-162.
- Moddares Razavi, M. T. (2008). *Chronicle of Events in Mashhad from the 5th to the 13th Centuries* (I, Afshar, Trans.), Mashhad: Astan Quds Razavi. **(In Persian)**.
- Mollazadeh, K, & Mohammadi, M. (2002). *Schools and Religious Buildings* (1st Edition). Tehran: Sooreh Mehr Publications. **(In Persian)**.
- Molavi, A.H. (1978). "The Shah Mosque or the Tomb of Amir Ghiyasuddin Malik Shah". *Art and People Magazine*, (74/75), 75-92.
- Nemati, B., & Razaghi, H. (2012). *Art in the Sanctuary*. Mashhad: Astan Quds Razavi Artistic Creations Institute. **(In Persian)**.

- Qassabian, M. R. (1998). *The History of Mashhad from its Origins to the Beginning of the Afsharid Period*. Mashhad: Ansar Publications. (In Persian).
- Welsh, A., Skirrs, J., Switek, P., Robinson, B., & Pugachenko, G. A. (2007). *Art and literature of Iran* (1st ed.) (Y, Ajand, Trans.). Tehran: Moli Publications. (In Persian).
- Wilber, D., & Nourbakhsh, H. (2009). "Qavam al-Din Shirazi, Timurid Architecture". *Golestane Honar Journal*, (13), 74-83. <http://golestanehonar.ir/article-۲۱۰۱-fa.html>
- Yaqub, A. (2008). *The Herat School of Miniature Painting*. Tehran: Academy of Arts. (In Persian).
- Yazdi, G. D. A. (1999) *Sa'adat-nameh* (I, Afshar, Trans.). Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance Press. (In Persian).
- Zendedel, H. (1998). *A collection of Iran travel guides: Khorasan Province*. Tehran: Iran Gardan Publications. (In Persian).
- <http://doi.org/20.1001.1.22516131.1396.7.27.5.2>
- Samarqandi, K. R. (1981). *Matla al-sadain wa majma al-bahrayn* (Vol. 2) (M, Shafie, Trans.). Place of publication unknown: Publisher unknown. (In Persian).
- Seyedi, M. (1999). *History of Mashhad*. Tehran: Jami Publications. (In Persian).
- Shami, N. D. (1956). *Zafarnameh* (F, Nader, Trans.). Prague (Czechoslovakia): Oriental Institute Publications. (In Persian).
- Shahidaani, Sh. (2018). "Some Considerations in Epigraphy and the Necessity of Applying Calligraphy Principles in Analyzing Inscriptions". *Journal of Islamic Architectural Studies*, 6(18), 87-109. (In Persian with English abstract). <http://jria.iust.ac.ir/article-1-944-fa.html>
- Shayestefar, M. (2001). "The Place of the Quran, Hadith, and Supplications in Islamic Inscriptions". *Journal of Humanities Teachers*, 11(23), 5-94.
- Shayestefar, M. (2002). "A Content Analysis of Religious Inscriptions from the Timurid and Safavid Periods". *Journal of Humanities, Al-Zahra University*, 12(43), 62-111.
- Shayestefar, M. (2009). The Interaction of Architecture and Persian Poetry in Timurid and Safavid Buildings. *Islamic Art Studies*, 6(11), 79-104.
- Shayestefar, M. (2010). "An Examination of Quranic Inscriptions and Decorations in the Goharshad Complexes of Mashhad and Herat". *Islamic Art Studies*, 6(12), 73-98. (in Persian with English abstract). <http://doi.org/10.22034/IAS.2010.125689>
- Shayestefar, M., & Sedrenashin, F. (2012). "The Expression of Architectural Decorative Drawings In Kamal-Al-Din Behzad's Works: The Painting "A Beggar at the Door of the Mosque"". *Negareh Journal*, 8(25), 19-37. (in Persian with English abstract).
- Stirlen, Henry. (1999), *Isfahan: Image of Paradise* (J. Arjmand, Trans.). Tehran: Foruzane Rooz. (In Persian).
- Takestan, H, Roxboro, D, Golombek, K, Menz, B. (2005). *Timurins* (Y, Ajand, Trans.). Tehran: Moli Publications. (In Persian).
- Torbati, A, T, H. (1963). *Tazukate Timuri*. Tehran: Asadi Bookstore. (In Persian).